

**Sukupuolen representaatio ympäristöopin 5.-6.luokan
oppikirjoissa**

Anni Kilpeläinen & Tanja Raatikainen

Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma
Syyslukukausi 2021
Opettajankoulutuslaitos
Jyväskylän yliopisto

TIIVISTELMÄ

Kilpeläinen, Anni & Raatikainen, Tanja. 2021. Sukupuolen representaatio ympäristöopin 5.-6.luokan oppikirjoissa. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. 95 sivua.

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, miten sukupuoli esitetään ympäristöopin 5.-6.-luokan oppikirjoissa. Tutkimuksessa selvitettiin, millaisia ominaisuuksia sukupuoliin liitetään ja millaisten toimien kautta sukupuolia esitetään. Sukupuolitietoisuus ja oppimateriaalin kriittinen tarkastelu antavat opettajalle keinoja moninaisuuden kohtaamiseen. Oppimateriaalitutkimuksen kautta oppikirjakustantajat saavat tietoa siitä, miten oppikirjoja voi kehittää eteenpäin.

Tutkimus toteutettiin laadullisin keinoin. Aineiston analysoinnissa käytettiin aineistolähtöisen sisällönanalyysin menetelmää. Tutkimusaineistona oli kahden eri kustantajan kirjasarjat, jotka olivat Otavan Tutkimusmatka-sarja ja Sanoma Pron Pisara-sarja. Tutkimuksessa käytettiin ainoastaan ympäristöopin 5.-6.-luokan oppikirjoja. Analyysissä aineistosta tarkasteltiin sukupuolen representaatiota kuvien avulla ja sitä, millaisin kielellisin keinoin sukupuolta ilmennetään.

Tutkimuksesta selvisi, että sukupuoli esitetään ympäristöopin oppikirjoissa pääasiassa stereotyyppisesti. Sukupuoliin liitetään perinteisiä sukupuolirooleja noudattavia ominaisuuksia ja lisäksi sukupuoli esitetään heteronormatiivisesti. Mies esitettiin aktiivisena toimijana, urheilevana sekä moottoriajoneuvoista ja teknologiasta kiinnostuneena. Nainen esitettiin passiivisena toimijana, vastuullisena ja esimerkillisenä sekä hoivaa ja hellyyttä osoittavana. Lisäksi ammatit olivat sukupuolittuneita. Tutkimustulosten perusteella voidaan sanoa, että ympäristöopin oppikirjat vaatisivat moninaisempaa kuvastoa.

Asiasanat: sukupuolen representaatio, sukupuoli, oppikirja, ympäristöoppi, sukupuolistereotyyppiat

SISÄLTÖ

TIIVISTELMÄ

1	JOHDANTO	4
2	SUKUPUOLEN ULOTTUVUUKSIA	7
	2.1 Sukupuolen määrittely	7
	2.2 Sukupuolittuneisuuden merkityksiä	12
	2.3 Sukupuolittunut kieli	22
3	SUKUPUOLI KOULUSSA, OPPIKIRJOISSA JA YMPÄRISTÖOPISSA 26	
	3.1 Sukupuolen moninaisuus perusopetuksen opetussuunnitelmassa	26
	3.2 kuviot Sukupuolen representaatio oppimateriaaleissa	28
	3.3 Sukupuolittuneisuus ympäristöopissa	30
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	32
	4.1 Tutkimustehtävä	32
	4.2 Tutkimusaineisto.....	33
	4.3 Aineiston analyysi	36
	4.4 Eettiset ratkaisut.....	44
5	SUKUPUOLEN ESITTÄMINEN OPPIKIRJOISSA	47
	5.1 Miessukupuolen esittäminen oppikirjoissa	47
	5.2 Naissukupuolen esittäminen oppikirjoissa.....	56
	5.3 Sukupuolen heteronormatiivinen esittäminen.....	69
	5.4 Sukupuolen esittäminen kirjan hahmojen kautta	71
6	POHDINTA	76
	6.1 Tulosten tarkastelu	76
	6.2 Johtopäätökset ja jatkotutkimusaiheet	78
	LÄHTEET	81
	LIITTEET	93

1 JOHDANTO

Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat monitasoisia ja -muotoisia ilmiöitä. Ne herättävät runsaasti kysymyksiä ja mielipiteitä. Ajattelutavat sukupuolesta ja seksuaalisuudesta vaikuttavat jokaisen omaan arkeen ja kuvaan itsestä ja muista. Ne voivat myös rakentaa eriarvoisuutta ihmisten kesken. (Juvonen 1997, 10.) Sukupuoli ja seksuaalisuus kietoutuvat koulun käytäntöihin aina ensimmäisestä koulupäivästä alkaen, sillä kouluyhteisön vallanjaot ja hierarkian rakentumiset kiusaamiseen ja nimittelyineen ovat tyypillisesti sukupuolittuneita ja seksualisoituneita (Lehtonen 2003, 191). Koulutuksen, opettajankoulutuksen ja kouluhallinnon historiassa, sukupuoleen ja tasa-arvoon liittyvät näkemykset ovat vaihdelleet. Sukupuolineutraalisuuden on ajateltu merkitsevän joko tasa-arvoa, tai vastavuoroisesti luonnollisiksi ymmärrettyjen sukupuolierojen huomioon ottamista (Lahelma 2011, 92).

Sukupuolten tasa-arvon toteuttamiseen koulussa velvoittavat monet dokumentit. Tärkeimpänä voidaan pitää tasa-arvolakia, jonka mukaan ”Viranomaisien ja koulutuksen järjestäjien sekä muiden koulutusta tai opetusta järjestävien yhteisöjen on huolehdittava siitä, että työillä ja pojilla sekä naisilla ja miehillä on samat mahdollisuudet koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen sekä että opetus, tutkimus ja oppiaineisto tukevat tämän lain tarkoituksen toteutumista” (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986/609, 5 §).

Tasa-arvosuunnitelmassa ohjeistetaan, ettei kouluissa enää puhuta tytöistä ja pojista. Tätä varten opetushallitus on laatinut *Tasa-arvotyö on taitolaji: Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa* -oppaan. Opetusneuvos Satu Elon (Helsingin Sanomat, 2016) mukaan sukupuolta ei tulisi korostaa liikaa, sillä sukupuoli on vain yksittäinen ominaisuus monien muiden joukossa. Turhaa sukupuolen mainitsemista tulisi välttää, koska näin lapselle välittyy ylikorostunut kuva sukupuolen merkityksestä. Joissakin maissa, esimerkiksi Australiassa on panostettu sukupuolten tasa-arvon toteutumiseen kouluissa. Helsingin Sanomat (2016) kertoo artikkelissaan australialaisesta koulutusohjelmasta, jossa vaaditaan

oppimateriaaleihin kuvia sekä tarinoita, jotka tarjoavat konkreettisia, sukupuolistereotyyppioita purkavia esimerkkejä. Elon (2016) mukaan Suomessa ei ole vastaavia opetusohjelmia, sillä korkeasti koulutettujen opettajien oletetaan ymmärtävän itse, kuinka opetusta tulisi toteuttaa. (Helsingin Sanomat 2016.)

Oppimateriaali vaikuttaa siihen, millainen käsitys oppilaille muodostuu nais- ja miessukupuolesta sekä sukupuoliin liitettävistä ammateista. Oppimateriaalien kautta oppilaille tulisi välittyä ennakkoluuloton sekä avarakatseinen käsitys siitä, mikä on naisille ja miehille sopivaa ja mahdollista, eikä oppimateriaalin tulisi vahvistaa stereotyyppisiä sukupuolirooleja tekstien tai kuvaston kautta. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2008, 22). Ihmisoikeus- ja kansalaisjärjestö Setan koulutussuunnittelija Marita Karvinen kertoo Ylen (2021) julkaisemassa uutisessa huomanneensa, että toisinaan oppikirjan tekijät noudattavat opetussuunnitelmaa varoen. Karvisen työnkuvaan kuuluu kommentoida oppikirjoja kustantajien pyynnöstä. Hän kertoo kahdesta tapauksesta, joissa kustantaja tai oppikirjan tekijä on kertonut, etteivät voi hyödyntää Karvisen korjausehdotuksia vedoten kaupallisiin syihin, koska muutoin kirja ei välttämättä myisi Pohjanmaalla tai Oulussa. Karvinen olettaa taustalla vaikuttavan esimerkiksi näiden alueiden uskonnollisuuden. (YLE 2021.)

Sukupuolen esittämistä oppimateriaaleissa on tutkittu useassa pro gradu -tutkielmassa 2010-luvulla. Tutkielmissa on tarkasteltu muun muassa alkuopetuksen uskonnon kirjoja (Hirvonen 2017), historian oppikirjoja (Vesa 2018) ja alkuopetuksen äidinkielen ja matematiikan kirjoja (Rusanen & Sippola 2012). Pro gradujen tuloksista ilmenee, että sukupuoli esitetään oppikirjoissa edelleen epätasa-arvoisesti, sillä maskuliinisia hahmoja esiintyy feminiinisiä useammin ja sukupuolistereotyyppiat ovat läsnä sukupuoliroolien kautta (Rusanen & Sippola 2012, 76; Hirvonen 2017, 69–70; Vesa 2018, 41–42). Aiemmin samansuuntaisia tutkimustuloksia ovat esittäneet myös Lahelma (1992) ja Palmu (2003).

Tutkimuksemme tarkoituksena oli selvittää, miten sukupuoli esitetään 5.–6.-luokan oppikirjoissa. Tarkasteltavia kirjasarjoja ympäristöopin oppiaineessa on vain kaksi, Sanoma Pron Pisara ja Otavan Tutkimusmatka. Toteutimme oppi-

kirja-analyysin laadullisen sisällönanalyysin keinoin aineistolähtöisesti. Tutkimuksesta selvisi, että niin miehiin kuin naisiin liitettiin pääasiassa stereotyyppisiä ominaisuuksia. Kuitenkin oppikirjoissa esiintyi myös stereotypiaa rikkovaa kuvastoa ja tekstiä.

2 SUKUPUOLEN ULOTTUVUUKSIA

Sukupuoli on moninainen ilmiö, jonka ulottuvuuksia on vaikea käsitellä toisistaan irrallaan. Näin ollen tarkastelemme sukupuolta monipuolisesti. Alaluvussa 2.1 määrittelemme sukupuolen käsitettä eri näkökulmista ja avaamme sukupuolen moninaisuutta. Alaluvussa 2.2 perehdymme sukupuolittuneisuuden merkityksiin representaation, stereotyypioiden, maskuliinisuuden ja feminiinisuuden, identiteetin sekä tasa-arvon näkökulmasta. Alaluvussa 2.3 pohdimme kielen ja sukupuolen yhteyttä sekä kielen välityksellä rakentuvia merkityksiä.

2.1 Sukupuolen määrittely

Sukupuoli on monitasoinen käsite ja sitä voidaan määritellä eri tavoin. Gayle Rubinin (1975) näkemys sukupuolijärjestelmästä on tullut suosituksi feministisessä teoriassa (Lempiäinen 2003, 152). Rubinin (1975) mukaan sukupuoli voidaan jakaa termeihin *sex*, jolla viitataan sukupuolen määrittämiseen biologian, fysiologian ja anatomian näkökulmasta ja *gender*, joka viittaa sukupuolen rakentumiseen yhteiskunnan, sosiaalisen kanssakäymisen ja kulttuurin kautta (Rubin 1975). Rubinin mukaan biologinen sukupuoli muuntuu yhteiskunnan sukupuolijärjestelmän myötä eli todellisuudessa biologinen sukupuoli ei määritä sukupuolen edustajia tietyntalaiseksi, vaan *gender* on seurausta biologisten sukupuolten pakotetusta kahtiajaosta (Rubin 1975, 159, 165). Näkemys sukupuolesta on laajentunut ja modernin sukupuolikäsityksen näkökulmasta sukupuoli näyttäytyy enemmän termin *gender* kautta. Sukupuoli on keino luokitella ja erotella ihmisiä tiettyjen ominaisuuksien perusteella. Sukupuoliin liitettävät määritelmät ja ominaisuudet vaihtelevat dynaamisen prosessin lailla ajan saatossa sekä eri kulttuurien ja yhteisöjen välillä (Paechter 2007, 2).

Nousiainen (2020, 14) määrittelee sukupuolen kattokäsitteeksi, jonka alla on ihmisen biologiaan, anatomiaan, minäkäsitykseen eli identiteettiin ja sosiaaliseen rooliin liittyviä piirteitä. Nissisen (2012, 25) mukaan sukupuoli on monikerroksinen ilmiö, jolloin sukupuoli voi olla kromosomien määrittämä, hormonaalinen,

neurologinen, anatominen sekä psyykinen, sosiaalinen ja kulttuurinen. Yhteiskunta jaottelee sukupuolen usein binäärisesti naiseen ja mieheen (Nousiainen 2020, 14; Light 2016, 10). Yhteiskunta on historiallisesti uskonut, että henkilön sukupuoli määrää yksilön piirteitä, kuten ulkonäköä, kykyjä, kiinnostuksen kohteita ja käyttäytymistä (Light 2016, 19). Sukupuolen varaan rakennetaan jo pienestä pitäen paljon sosiaalisia käytäntöjä, ymmärrystä ja kertomuksia. Sukupuolen jako kahteen luokkaan näkyy yhteiskunnassa rakenteissa ja käytännöissä yllättävänkin vahvasti. (Nissinen 2012, 25.) Tällainen kaksijakoinen järjestelmä on seurausta siitä, että on katsottu järkeväksi järjestellä yhteiskunta perheiden, työn ja lisääntymisen kannalta. (Nousiainen 2020, 14.) Nousiainen (2020, 15) näkee mahdolliseksi, että virallisia sukupuolia voisi tulevaisuudessa Suomessakin olla kolme kuten Saksassa. Moninaisuuden koetaan osassa yhteiskunnista häiritsevän järjestystä, esimerkiksi toivotunlaisia perhemuotoja (Nousiainen 2020, 15). Sukupuolen kaksijakoisuus palvelee etenkin heteroseksuaalisen talouden tarpeita (Butler 2007, 153).

Juridinen sukupuoli. On maakohtaista, onko juridisia sukupuolia kaksi vai kolme, mutta Suomessa juridisia sukupuolia on vain kaksi: mies ja nainen. Sukupuoli määritellään syntymässä tai sukupuolenkorjausprosessin yhteydessä joko naiseksi tai mieheksi. (Terveystieteiden tutkimuskeskus 2021.) Henkilötunnuksen yksilönumero sisältää tiedon sukupuolesta ja tiedot on tallennettu väestötietojärjestelmään (Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista 661/2009, 11 §). Juridisen sukupuolen merkitys yksilölle konkretisoituu muun muassa asevelvollisuuslaissa (1438/2007), isyyslaissa (11/2015) sekä nimilaissa (946/2017). Näistä nimilaki tekee selkeästi eron miesten ja naisten välille vaatimalla vanhempien antamaan lapselle selkeästi lapsen sukupuolta ilmaisevan nimen (Etu- ja sukunimilaki 946/2017, 2 §). Henkilön biologisen sukupuolen mukaan annettu nimi tekee sukupuolen näkyväksi muille ihmisille. Myös se, että juridisia sukupuolia on vain kaksi, rajaa pois ajatuksen sukupuolen ilmaisen moninaisuudesta. (Mayeda 2009, 194.)

Biologinen sukupuoli. Pollard & Hyatt (1999, 2) määrittelevät biologisen sukupuolen perustuvan geeneihin ja hormoneihin sekä myöhemmin ilmeneviin

ulkoisiin piirteisiin. Biologiaan perustuen naisen ja miehen erottaa kromosomit (nainen XX ja mies XY). Komosen (2020, 47–49) mielestä biologinen sukupuoli perustuu sukusoluihin sekä lisääntymiskykyisyyteen eikä anatomisiin, geneettisiin tai hormonaalisiin ominaisuuksiin. Biologinen sukupuoli on nähty annettuna ja usein universaalina ja välttämättömänä lähtökohtana, jonka päälle on kulttuurisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta rakentunut sosiaalinen sukupuoli rooleineen, käyttäytymisineen ja identiteetteineen (Lehtonen 2003, 25). Biologinen sukupuoli näyttäytyy syntymässä määritettynä ominaisuutena, joka välittyy luonnollisena erona miesten ja naisten välillä. Myös sukupuoliin liitettäviä piirteitä ja ominaisuuksia perustellaan biologisella luonnollisuudella. (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 18; Rossi 2010, 23.) Biologista monimuotoisuutta on kuitenkin paljon, joten sukupuolen kahtiajako pelkästään fyysisten ominaisuuksien perusteella on haastavaa (Kaasinen 2016, 293).

Sosiaalinen sukupuoli. Feminismin teoreetikko Judith Butlerin (2007) määritelmän mukaan sosiaalinen sukupuoli on kulttuurissa rakentunut tuotos. Biologisen ja sosiaalisen sukupuolen erottelulla oli alun perin tarkoitus kiistää ajatus biologista kohtalona, mikä vahvistaa ajatusta siitä, ettei sosiaalinen sukupuoli ole seurausta biologisesta sukupuolesta. Biologiseen sukupuoleen verrattuna sosiaalinen sukupuoli on liikkuvampi, mutta ei välttämättä tarjoa biologista sukupuolta enempää vapauksia olla, sillä taustalla vaikuttavat kulttuurin luomat tiukat raamit. Butler (2007) näkee ongelmallisena ajatuksen, että sosiaalinen sukupuoli olisi biologisen sukupuolen kulttuurinen tulkinta, koska myös biologinen sukupuoli on sosiaalisesti sukupuolitettu, kaksijakoinen kategoria. (Butler 2007, 8–11.) Butlerin näkemys onkin, ettei sukupuoli ole olemista, vaan tekemistä (Butler 2007, 34).

Graham Mayeda (2009) näkee sosiaalisen sukupuolen rakentuvan ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Koska sosiaalinen sukupuoli on sosiaalisen ympäristön vaikutuksen seurausta, on se osittain jotain, jota emme voi itse valita. Ihmiset tunnistavat mieheen ja naiseen liitettävät symbolit, koska ne ovat yhteiskunnallisesti kaikkien tiedossa ja näin ollen yksilöt osaavat myös tulkita toisia

näiden symbolien avulla ja tehdä päätelmiä sukupuolesta. Mayeda kuitenkin korostaa ihmisten vapautta olla sitä sukupuolta, minkä he kokevat omakseen, huolimatta siitä, mitä heidän ulkoinen habituksensa antaa olettaa. Esimerkiksi ulkoiselta olemukseltaan maskuliininen, mieheksi oletettu voi identifioitua naiseksi. (Mayeda 2009, 200–201.)

Sukupuolen moninaisuus. Maailmaa kuvaava kieli on jatkuvassa muutoksessa, sillä ajattelumme muutos muuttaa puhetaapoja. Erityisen paljon lyhyessä ajassa on muuttunut puhuminen sukupuolen moninaisuudesta sekä siihen liittyvä sanasto. (Nousiainen 2020, 11.) Sukupuolen moninaisuudella tarkoitetaan, että jokaisen ihmisen sukupuoli on omanlaisensa yhdistelmä sukupuoleen liitettyjä fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia ulottuvuuksia (Sosiaali- ja terveysministeriö 2015, 7). Sukupuolen moninaisuuden käsitteen alle kuuluvat sukupuolienemmistöt ja sukupuolivähemmistöt (Seta 2021). Sukupuolienemmistöjä ovat cis-ihmiset eli syntymässä määritellyä sukupuoltaan ilmaisevat ja siihen itsensä määrittävät ihmiset (Seta 2021). Myös cissukupuolisuuden käsitteen alla vallitsee kuitenkin moninaisuus, sillä cissukupuolisen identiteetin omaava henkilö voi toteuttaa perinteisiä sukupuolirooleja tai poiketa niistä (Nousiainen 2020, 14–15).

Sukupuolivähemmistöihin lasketaan kuuluvan inter- ja muunsukupuoliset, transsukupuoliset, transvestiitit ja sukupuolettomat (Seta 2021). Transsukupuolisuus on osa laajempaa sukupuolen moninaisuuden ilmiötä (Kärnä 2021). Transsukupuolisuudella tarkoitetaan sitä, että henkilö kokee kuuluvansa itselleen syntymässä kehon anatomisten piirteiden perusteella määritellyn sukupuolen suhteen vastakkaiseen sukupuoleen (Kärnä 2021). Puhe muunsukupuolisuudesta alkoi yleistyä 2010-luvulla. Jos henkilö ei koe kuuluvansa syntymässä määriteltyyn sukupuoleen, mutta ei myöskään transsukupuolisuuden mukaisesti vastakkaiseen sukupuoleen, kutsutaan tätä tilannetta muunsukupuolisuudeksi (Kärnä 2021). Virallisessa tekstissä käytetään toisinaan ilmausta kolmas sukupuoli. Muunsukupuoliseksi identifioituvat henkilöt eivät koe olevansa naisia eikä miehiä, vaan jotain näiden vaihtoehtojen väliltä tai ulkopuolelta. (Nousiainen 2020, 15.) Transvestiiteiksi on määritelty henkilöt, jotka voivat eläytyä eri sukupuoliin

ajoittain, esimerkiksi pukeutumisen avulla. Sukupuolettomilla ei joko ole sukupuoli-identiteettiä ollenkaan tai osalle sukipuolettomuus voi olla sukupuoli-identiteetti. (Seta 2021.) Intersukupuolisuudesta puhutaan, kun henkilön fyysiset sukupuoli määrittävät ominaisuudet eivät synnynnäisesti ole yksiselitteisesti naisen tai miehen. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2015, 8.) Intersukupuolisuudessa kyse on siis biologisista eroista, kun taas trans- ja muunsukupuolisuudessa kyse on identiteetistä (Komonen 2020, 49).

Vaikka sukupuoli ja seksuaalisuus kietoutuvatkin toisiinsa, ne on kuitenkin osattava myös erottaa toisistaan (Rossi 2012, 22). WHO:n (2006) määritelmän mukaan seksuaalisuus on keskeinen osa ihmisyyttä kaikissa elämän vaiheissa ja se käsittää monta ulottuvuutta: sukupuolen, sukupuoli-identiteetin ja sukupuoli-roolit, seksuaalisen suuntautumisen, erotiikan, mielihyvän, sukupuoli-suhteet ja lisääntymisen. Seksuaalisuutta ja seksuaalisia kokemuksia ilmentävät henkilön ajatukset, fantasiat, halut, uskomukset, asenteet, käyttäytyminen, seksuaalisuuden harjoittaminen, roolit ja suhteet, mutta ihminen ei aina koe tai ilmennä näitä kaikkia ulottuvuuksia. Useat tekijät, kuten biologiset, sosiaaliset, poliittiset, uskonnolliset ja historialliset, vaikuttavat vuorovaikutuksessa seksuaalisuuteen. (World Health Organization 2006, 5.) Seksuaalisuuden moninaisesta määritelmästä huolimatta, se kuitenkin hahmotetaan sukupuolen tavoin hyvin yleisesti vastakkaisuuksien kautta eli homo- ja heteroseksuaalisuutena. Heteroseksuaalisuuden normi on vahva ja homoseksuaalisuutta on pidetty poikkeavana. (Rossi 2012, 24.) Taulukko 1 havainnollistaa sukupuoleen ja sen moninaisuuteen liittyviä käsitteitä.

TAULUKKO 1. Sukupuoleen liittyvät käsitteet.

Käsite	Määritelmä
Juridinen sukupuoli	Sukupuoli, joka merkitään passiin ja henkilötunnukseen (Kaasinen 2016, 292).
Biologinen sukupuoli	Syntymässä määritelty sukupuoli (Kaasinen 2016, 292).

TAULUKKO 1. Sukupuoleen liittyvät käsitteet.

Käsite	Määritelmä
Sosiaalinen sukupuoli	Kulttuuristen ja yhteiskunnallisten normien ja odotusten kautta opittu. Määrittää esimerkiksi tyttöjen ja poikien sosiaalisia eroja vaikkapa pukeutumiseen liittyen. (Kaasinen 2016, 292.)
sukupuolivähemmistöt	Sukupuolivähemmistö -käsitteellä viitataan niihin henkilöihin, jotka eivät koe syntymässä määritettyä sukupuolta omakseen (Seta 2021).
cissukupuolisuus	Cis-sukupuolisten sukupuolenilmaisu ja sukupuoli-identiteetti vastaavat syntymässä määritettyä sukupuolta (Seta 2021).
transsukupuolisuus	Transsukupuolisuus tarkoittaa sitä, että henkilö kokee kuuluvansa itselleen syntymässä määritellyn sukupuolen suhteen vastakkaiseen sukupuoleen (mukaillen Kärnä 2021).
muunsukupuolisuus	Henkilö, joka ei koe kuuluvansa hänelle syntymässä määriteltyyn sukupuoleen eikä vastakkaiseen sukupuoleen, on muunsukupuolinen (Kärnä 2021).
transvestismi	Transvestiitit voivat ajoittain eläytyä eri sukupuoliin muun muassa pukeutumisen avulla (mukaillen Sosiaali- ja terveysministeriö 2015, 8).
intersukupuolisuus	Intersukupuolisen henkilön fyysiset sukupuoli määrittävät ominaisuudet eivät synnynnäisesti ole yksiselitteisesti naisen tai miehen (Sosiaali- ja terveysministeriö 2015, 8).
sukupuolettomuus	Kaikilla ihmisillä ei ole sukupuoli-identiteettiä. Osalle taas sukupuolettomuus voi olla sukupuoli-identiteetti. (Seta 2021.)
sukupuolen moninaisuus	Sukupuolen moninaisuus tarkoittaa sitä, ettei sukupuolta voi jakaa vain kahteen toisilleen vastakkaiseen sukupuoleen, mieheen ja naiseen. Sukupuolen moninaisuus on myös käsitys siitä, että jokaisen yksilön sukupuoli koostuu yksilöllisistä piirteistä ja on ainutlaatuinen. (Seta 2021).

2.2 Sukupuolittuneisuuden merkityksiä

Sukupuolen representaatio. Termi representaatio tulee englannin kielen sanasta *representation* ja se tarkoittaa esittämistä tai täsmällisemmin uudelleen esittämistä. Representaatio tarkoittaa esitystä, jossa kuviin, objekteihin tai ihmisiin yhdistetään tietynlaisia merkityksiä ja samalla myös ympäröivälle maailmalle ja sen

sosiaalisille suhteille annetaan merkityksiä. (Paasonen 2012, 40.) Nämä merkitykset eivät kuitenkaan koskaan tule valmiiksi, vaan sukupuolen tuottaminen on jatkuvasti käynnissä oleva prosessi (Hall 1997, Luhtakallion 2016, 84 mukaan). Representaatiossa ei ole kyse totuudellisen kuvan luomisesta eletystä maailmasta vaan representaatio on valikoitu esitys todellisuudesta (Herkman 2007, 81). Representaatio on yhtä aikaa esittävää, edustavaa ja tuottavaa. Tuottavuudella tarkoitetaan erilaisia arvotuksia, määritelmiä ja mielikuvia, joita representaatiot rakentavat (Paasonen 2012, 40–41). Representaatiotutkimus keskittyy tarkastelemaan ”rodun”, sukupuolen ja luokan kaltaisia identiteettiasemia sekä niihin liittyviä sosiaalisia valtasuhteita. Esitystapa, jolla ihmisryhmiä kuvataan, vaikuttaa tapaamme suhtautua eri ihmisryhmiin. Puolestaan tavat suhtautua eri ihmisryhmiin vaikuttavat siihen, millaisia representaatioita niistä tuotetaan. (Paasonen 2012, 45.)

Ulkonäköön kohdistuvissa odotuksissa on sekä yhtäläisyyksiä että eroja sukupuolten välillä. Päällisin puolin havaittavissa oleva terveys ja vammattomuus ovat ominaisuuksia, joita odotetaan kaikilta sukupuolesta riippumatta. Naisruumiin ulkomuotoa on arvioitu sosiaalisena ja esteettisenä tekijänä, kun taas miesruumiin arvioinnissa on korostunut ruumiin toimivuus, suorituskyky ja voima. (Harjunen 2012, 241–242.) Jhally (1990, 135–136) toteaa, että mainonnassa esiintyvät helposti mieheksi tai naiseksi tunnistettavat henkilöt. Taustalla vaikuttaa vakiintunut, yhteiskunnan muovaama sukupuoliin liitettävä koodisto. (Rossi 2006, 62.) Mediassa esitetyt naisvartalot ovat usein hoikkia ja pienikokoisia (Harjunen 2012, 242; Kyrölä 2006, 107) ja median kuvasto antaa ihannevartalosta kapean kuvan estäen erilaisuuden näkemisen hyväksyttävänä tai ihailtavana (Kyrölä 2006, 107). Viimeistään 2000-luvulla havaittiin myös miesruumiin kau-neusihanteen olevan hoikka ja samalla lihaksikas (Kyrölä 2006, 126) sekä vahva, treenattu ja isokokoinen (Harjunen 2012, 242). Näiden ulkonäköön kohdistuvien vaatimusten johdosta ulkonäköpaineet koskettavat entistä enemmän myös miehiä (Kyrölä 2006, 126).

Bordo (1993, 39) korostaa sitä, etteivät kuvat ole koskaan ’vain kuvia’, vaan sosiaalisen vallankäytön tuottamina niillä on laajamittaisia seurauksia (Kyrölä

2006, 122). Mediat ja kuvakulttuuri ovat keskeisimpiä arkisen elinympäristömme osia, jotka tuottavat erilaisia representaatioita. Töyry (2006, 215) kertoo naistenlehtiä käsittelevässä luvussaan teoksessa *Sukupuolishow: Johdatus feministiseen mediatutkimukseen*, että lehdet ovat sukupuolijärjestelmän tuotteita, että tuottajia. Naistenlehtien representaatio heijastelee lukijoiden odotuksia ja tarpeita (Töyry 2006, 224). Naomi Wolfin (1991, 69–70) mukaan naistenlehdet tuottavat kuvaa naisesta, joka ylläpitää kauneuden myyttiä ja sen naisille suuntaamia mahdottomia vaatimuksia. Naistenlehdet näkevät naisena olemisen ongelmallisena ja tarjoavat siihen ratkaisuja, esimerkiksi laihdutusvinkkejä ja ohjeita kauneudenhoitoon. Sukupuolen representaatiot naisille ja miehille suunnatuissa lehdissä eroavat toisistaan, sillä mieslukijoita puhutellaan heille suunnatuissa lehdissä esimerkiksi vapaa-ajanviettäjinä, joille on ominaista kalastaa, ajaa autoa tai harrastaa moottoripyöriä. Hirdmanin (1996, 257) mukaan naistenlehtien jutut eivät odota miehiltä muutosta tai parannusta kuten naisilta. Naisena olo nähdään tulossa olevana tilana, kun taas miehenä oleminen olotilana (Hirdman 1996, 262, Siivosen 2006, 237 mukaan).

Luhtakallion (2016) tutkimuksessa lehtien kansikuvissa esiintyy usein niimeämätön nainen, joka poseeraa usein viettelevästi, seksikkäästi, riisuttuina, kohti katsoen tai poissaolevana. Vuosikymmenten saatossa naisen asema kansikuvissa muuttuu, esimerkiksi 2010-luvulle tultaessa uran merkitys korostuu ja äitiyden vähenee. Kun aiheena on puutarhanhoito tai ruoanlaitto, kansikuvissa niitä käsitellään vielä 2010-luvullakin naiseuden kautta tai naisen elämään liittyvinä teemoina. Kun kansikuvassa esiintyy mies, hän edustaa habituksena, ikänsä ja kuvan yhteyden puolesta miellelyhtymää vallankäyttäjistä, joka on päätenyt lehden kanteen tärkeän asemansa, kuten ammatin vuoksi. Vuoden 1995 Suomen kuvalehden kannessa oleva Tarja Halonen on Luhtakallion aineistossa poikkeuksellinen, sillä hän ei hymyile, vaan huokuu itseluottamusta ja asiantuntijuutta. Yleinen trendi on kuitenkin ollut kuvata politiikassa vaikuttava nainen jollakin tapaa hankaluuksissa olevana eikä vakavasti otettuna poliitikkona. (Luhtakallio 2016, 85–106.) Jo Gaye Tuchmanin (1978) naiskuvatutkimus sekä Margaret Gal-

lagherin (1980) naistekijöihin keskittyvä raportti osoittivat naisten olevan mediasällöissä aliedustettuina. Lisäksi naiset esitetään stereotyyppisesti passiivisina eli naisten rooli ei ole useinkaan olla auktoriteetti. Naisten pääsy mediajulkisuuteen onkin usein ulkonäön ansiota. (Aslama 2006, 47–50.)

Toisinaan sukupuolen esittämisessä esiintyy myös poikkeuksia, esimerkiksi mainonnassa sukupuolten edustajat voidaan esittää vastakkaiselle sukupuolelle tyypillisessä roolissa, kuten mies hoivaajana tai nainen ongelmanratkaisijana. Mainonnassa käytetään myös kuvia, joista katsoja voi tehdä heterotulkintojen sijaan bi-, homo- ja lesbotulkintoja. (Rossi 2006, 71.) On kuitenkin huomiotava, että normista poikkeava representaatio tehdään tiettyjen rajojen puitteissa, esimerkiksi de Lauretis (2004, 35–76) painottaa, että myös bi- ja lesbosuhteiden esittämiseen pätee tietyt ehdot ja normit, kuinka niitä käsitellään mediassa (Koi-vunen 2006, 93). Sukupuolen representaatiota voidaankin tarkastella kahdesta näkökulmasta: sukupuolta yhdistävien normatiivisten tekijöiden sekä normeja rikkovan, toisin toistamisen mahdollisuuksien kannalta (Rossi 2006, 71). On pitkälti katsojasta kiinni, kuinka kriittisesti hän osaa tarkastella mainosten ja muita median tuottamia kuvia, mutta katsojalla on kaikki mahdollisuudet kriittiseen tarkasteluun, jos hän tiedostaa sukupuolen ja seksuaalisuuden sosiokulttuurisen rakentumisen (Rossi 2006, 76, 79). Kyrölän (2006, 127) feministinen teko on etsiä aktiivisesti vaihtoehtoisia kuvia, minkä kirjoittaja kuitenkin toteaa vaikeaksi, koska valtavirtamedian välittämää kuvastoa on vaikea välttää.

Sukupuolistereotypiat. Herkmanin (2007, 83) mukaan stereotypiat ovat toistuvia, kaavamaisia tapoja esittää ihmisryhmiä. Stereotypiat pelkistävät ihmisryhmän jäsenet muutamaankin kärjistettyyn luonteenpiirteeseen pyrkimyksenä esittää nämä piirteet muuttumattomina ja hallitsevina. Stereotyyppisiä väitteitä esitetään tavallisesti kansallisuuksista, etnisistä ryhmistä ja tutkimuksemme kannalta merkittävästä kohteesta eli sukupuolesta. Stereotypisointi tuottaa sen, että yksilöstä tehdään koko ryhmää edustava jäsen ja sitä kautta se pyrkii hävittämään ihmisten erilaisuuden ja moninaisuuden. Visuaaliset kuvastot ja kielen rakenteet vahvistavat stereotyyppisiä käsityksiä ihmisryhmistä toistamalla stereo-

tyyppejä. (Herkman 2007, 83.) Lehtonen (1997, 19) mukailee Herkmanin määritelmää toteamalla sukupuolistereotyyppien olevan minkä tahansa muun stereotyyppian kaltaisesti ideaalikuva tai yksinkertaistettuja käsityksiä siitä, millainen "tavallinen nainen" tai "tavallinen mies" on. Juvosen (2016, 40) mukaan sukupuolistereotyyppit voivat olla sosiokognitiivisina rakenteina joko yksilöllisiä tai kulttuurisesti jaettuja.

Lightin (2016) mukaan yhteiskunta määrittää, mitkä käyttäytymistavat, ammatit, taidot, kiinnostuksen kohteet ja persoonallisuuden piirteet ovat "normaaleja" naissukupuolelle ja mitkä "normaaleja" miessukupuolelle. Sukupuolistereotyyppit ovat monimutkaisempia ja haitallisempia kuin ihmisten jaottelu miehiin ja naisiin pelkän biologisen sukupuolen perusteella. (Light 2016, 19–20.) Sukupuolistereotyyppit auttavat hahmottamaan maailmaa, mutta samalla niiden avulla myös kontrolloidaan ja arvotetaan sitä (Lehtonen 1997, 19). Sukupuoleen liitettävistä stereotyyppioista poikkeaminen aiheuttaa ihmisissä usein joko yllättyneisyyttä tai jopa vihamielistä torjuntaa (Juvonen 2016, 40). Sukupuolten välille syntyviä eroja ei voida yhdistää biologiseen erilaisuuteen, vaan kulttuurisesti jaetut tehtävät tuottavat sukupuolittuneita rooleja. Koska stereotyyppiset sukupuoliroolit ovat yhteiskunnallisesti hyväksyttävämpiä, niiden noudattamisesta usein myös palkitaan ja sukupuolelle hyväksyty käyttäytyminen omaksutaan jo varhain. (Juvonen 2016, 41.)

Suomessa sukupuolten välisiä eroja on tutkinut Eeva Jokinen (2005). Kirjassaan *Aikuisten arki* hän puhuu nais- ja miestapaisesta toiminnasta, jolla erottaututaan ja rakennetaan omaa sukupuolta. Arjen tavat ylläpitävät sukupuolijakoa, vahvistaen samalla heteronormatiivisuutta eli ajatusta siitä, että nais- ja miessukupuoli ovat keskenään vastakkaisia ja ne täydentävät toisiaan (Jokinen 2005, 15). Heteronormatiivinen ajattelumalli on yhteiskunnassa vahva: se heijastuu instituutioihin, rakenteisiin, ihmissuhteisiin ja käytäntöihin, jotka välittävät heteroseksuaalisen maskuliinisuuden ja heteroseksuaalisen feminiinisuuden edustavan luonnollista, oikeutettua, toivottua ja usein ainoaa tapaa olla ihminen (Lehtonen 2003, 32). Heteronormatiivisuus ei kuitenkaan tarkoita samaa asiaa kuin heteroseksuaalisuus eikä sen tarkoituksena ole kritisoida heteroseksuaalisuutta.

Käsitteenä heteronormatiivisuus on kuitenkin kriittinen, sillä on tarpeen suhtautua kriittisesti heteronormatiivisiin oletuksiin, jos ne kaventavat ihmisten välistä tasa-arvoa. (Jokinen 2005, 140–142.)

Sukupuolten väliset erot näkyvät vahvasti perhearjessa “naisten ja miesten töinä”: vastuu ruoanlaitosta, siivouksesta ja lasten “huollosta” kasaantuu enimmäkseen naisille, kun taas miehet hoitavat auton, pihatyöt ja kunnostustoimenpiteet (Jokinen 2005, 46). Kotityön sukupuolittuneet normit seuraavat myös työelämään, jotka osaltaan myös vahvistavat näitä pinttyneitä tapoja (Jokinen 2005, 49). Näistä sukupuolijärjestyksistä seuraa se, että sukupuolten välille muodostuneet erot näyttävät luonnollisina, biologiasta kumpuavina eroina, vaikka kyse on sosiaalisissa valtasuhteissa muodostuneista toimintatavoista (Juvonen 2016, 44). Jokisen (2005) haastatteluista kävi ilmi, että naiset reflektoivat ja kyseenalaistavat sukupuolta ja työnjaon tasa-arvoa miehiä useammin. Molemmat sukupuolen edustajat osaavat tiedostaa ja reflektoida erilaisia arjen käytänteitä mies- tai naistapaisiksi, mutta usein pohtiminen ei johda näiden sukupuolistereotyyppisten normien rikkomiseen. (Jokinen 2005, 58.)

Juvonen (2016) on esitellyt teoksessa *Sukupuolikysymys* eri tutkijoiden teorioita, jotka käsittelevät sukupuolen rakentumista vuorovaikutuksessa. Garfinkel osoitti teoksessaan *Studies in Ethnomethodology* (1967) tapaustutkimuksen avulla sen, ettei sukupuoleen kuuluminen ole selkeästi luettavissa ruumiista, vaan todellisuudessa kyse on suoriutumisesta eli onnistuneesta sovittautumisesta ennalta sovittuihin tyypittely- ja luokittelukriteereihin. Sukupuoleen kuulumista on ylläpidettävä käyttäytymällä vuorovaikutuksessa “oikein” ja myös esittämistä on pystyttävä tulkitsemaan “oikein”. Esittäminen voi liittyä esimerkiksi tapaan istua, kävellä tai puhua, joista tulee joko tulkituksi “naisellisena” tai “miehekkäänä”. (Garfinkel 1967, Juvosen 2016, 42–43 mukaan.) Yhdysvaltalaiset psykologit Suzanne J. Kessler ja Wendy McKenna ovat myöhemmin todenneet tutkimuksessaan *Gender. An ethnomethodological approach* (1978) sen, millaisten sääntöjen varaan sukupuolen hahmottaminen rakentuu. Vaatetus, kampaussäädin ja eleet toimivat sukupuolen määrittämisen tukena ja antavat viitteitä siitä, mihin

biologiseen sukupuoleen henkilön ajatellaan kuuluvan. Arvio vuorovaikutuskumppanin sukupuolesta tehdään jo ensivaikutelman perusteella ja sen jälkeen tapahtuvat asiat tulevat tulkituksi sukupuolen valossa. (Juvonen 2016, 43.)

Maskuliinisuus ja feminiinisyys. Maskuliinisuus ja feminiinisyys ovat rakentuneet ajan saatossa ja myös niihin liitetyt stereotyyppit muuttuvat. Yhteiskunta luokittelee tietyt ulkomuodot, vaatetyypit ja käytökset feminiinisiksi ja toiset maskuliinisiksi (Light 2016, 36). Sukupuolistereotyyppit olettavat miesten olevan luonnostaan maskuliinisempia kuin naisten, kun taas naisten odotetaan olevan luonnostaan feminiinisempiä kuin miesten (Kachel, Steffens & Niedlich 2016, 1). Piirre, joka on yhdessä kulttuurissa maskuliininen, voi kuitenkin olla toisessa kulttuurissa feminiininen ja päinvastoin (Light 2016, 19). Vaikka yhteisöillä ja kulttuureilla on kullakin tietyt maskuliinisena ja feminiinisena pidetyt ominaisuutensa, on hyvä tiedostaa, että loppujen lopuksi jokainen yksilö käsittää maskuliinisuuden ja feminiinisuuden omista lähtökohdistaan (Hoffman, Hattie ja Borders 2005) ja lähes jokaisella yksilöllä on stereotyyppisesti sekä feminiinisiä että maskuliinisia ominaisuuksia, tapoja ja kiinnostuksen kohteita (Light 2016, 36–37).

Kachel ja kumppanit (2016, 2) käsittävät tutkimuksessaan perinteisen maskuliinisuuden (*traditional masculinity*) ja perinteisen feminiinisuuden (*traditional femininity*) olevan suhteellisen pysyviä ominaisuuksia, jotka sisältävät piirteitä, ulkonäköä, kiinnostuksen kohteita ja käyttäytymistapoja, joita on perinteisesti pidetty tyypillisinä joko naisille tai miehille. Vaikka eri ominaisuuksien jakautumiseen feminiinisiin ja maskuliinisiin ei ole virallista jakoa, on olemassa kuitenkin paljon piirteitä, joihin liittyvät uskomukset ovat hyvinkin pinttyneitä. Maskuliinisuuteen on länsimaisessa historiassa liitetty muun muassa itseluottamus, voima, aggressiivisuus ja väkivalta (Devor 1989, 50, 52). Feminiinisyys on perinteisesti yhdistetty passiivisuuteen, alistumiseen, riippuvuuteen, tunteellisuuteen ja äidillisyyteen (Devor 1989, 51, 55; Hollows 2000, 10; Nikunen 2001, 177). Maskuliinisia ominaisuuksia ja toimintoja pidetään perinteisessä sukupuolijärjestyksessä suuremmissa arvossa kuin feminiinisiä (Gordon 2004, 72; Tainio, Palmu &

Ikävalko 2010, 18) ja feminiinisyys onkin määritelty halventavasti ”toiseksi” suhteessa maskuliinisuuden asettamaan normiin (Devor 1989, 145; Hollows 2000, 9–10; Engelberg 2018, 13).

Hoffman ja kumppanit (2005) selvittivät tutkimuksessaan maskuliinisuuden ja feminiinisuuden henkilökohtaisia määritelmiä osana sukupuolen itsekäsitystä. Tutkimuksen mukaan sekä miehille että naisille biologinen sukupuoli oli keskeisin osa heidän maskuliinisuutensa tai feminiinisyytensä määritelmää. Vaikka monet maskuliinisuutta ja feminiinisyyttä määrittelevät osatekijät olivat hyvin edustettuina sekä naisten että miesten kuvailuissa, sukupuolistereotypiat olivat ilmeisiä. Esimerkiksi lähes kolmannes naisista kuvasi naisellisuutensa sisältävän tietyn ekspressiivisen/suhteellisen (*expressive/relational*) osatekijä ja hieman yli kolmannes miehistä kuvasi voimakkaan/aggressiivisen (*forceful/aggressive*) osatekijän liittyvän maskuliinisuuteensa. (Hoffman ym. 2005.)

Sukupuoli-identiteetti. Tasa-arvolaissa (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta, 609/1986) on määritelty sukupuoli-identiteetin tarkoittavan kunkin omaa kokemusta sukupuolestaan. Ihmiset myös ilmaisevat sukupuoltaan esimerkiksi pukeutumisella, käytöksellä tai muulla vastaavalla tavalla, jolloin puhutaan sukupuolen ilmaisusta. (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2015, 7.) Stuart Hall (2019) on todennut jo 1990-luvulla ihmisten elävän sellaista aikaa, jolle on tyypillistä identiteettien moninaiset kerrostumat ja ne voivat olla myös keskenään ristiriidassa. Hall näkee tämän kehityksen olevan osa laajempaa murrosta, joka rikkoo aiemmin turvaa tuottaneita, perinteisiä rakenteita. (Hall 2019.)

Setan entinen varapuheenjohtaja Väisänen (2014) on todennut, että erityisesti 2010-luvulla ihmisten arkikokemuksessa on alkanut näkyä se, kuinka sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta kuvailevat nimitykset ovat lisääntyneet ja niiden oikeaoppisuudesta käydään kiivasta kamppailua, minkä seurauksena termien oikeaan käyttöön haetaan ja tarjotaan opastusta. Etenkin nuoret hahmottavat omaa kokemustaan ja olemisensa tapaa uusilla, sukupuolta ja seksuaalisuutta yhä monimutkaisemmin ja tarkemmin määrittelevillä luokitteluilla (Clarke, Cover & Aggleton 2018, 230–231). Pulkkinen (1998, 204) painottaa sopi-

van nimityksen merkitystä, sillä sen löytämiseen liittyy vahva tunne oikeasta minästä, ja lisäksi se antaa oikeuden elää tunnustetusti erilaista elämää. Toisaalta nimeäminen voi tuntua myös väärältä, kun käytössä olevat termit eivät riitä kuvaamaan omaa kokemusta. Tapauksissa, joissa termejä käytetään loukkaamistarkoituksessa, kutsutaan nimittelyksi, joka on vihapuhetta (Butler 1997, 4–5, Juvosen 2019, 5 mukaan). Henkilön alistetusta asemasta kertoo toisten ihmisten toimesta tapahtuva väärin nimeäminen ja nimittely, kun taas oikein nimetyksi tuleminen on kokemuksellisesti tärkeää niin identiteetin kuin toimijuudenkin tunteen syntymisen kannalta (Juvonen 2019, 5–6).

Persoonapronominien käyttö on YLE-uutisen (2021) mukaan yleistynyt viime vuosina etenkin sosiaalisessa mediassa. Persoonapronominien avulla käyttäjät kertovat, mitä persoonapronominia he toivovat muiden heistä käyttävän. Persoonapronomininit she/her, he/him tai they/them ilmaisevat henkilön sukupuoli-identiteettiä ja voivat helpottaa muita käyttämään henkilöstä sopivaa pronominia. Mona Blingin (YLE 2021) mukaan trans- ja muunsukupuolisten näkökulmasta sanoilla on suuri merkitys, etenkin persoonapronomineilla. Persoonapronominin on kirjoittanut auki myös moni oletettavasti cissukupuolinen ihminen, joiden sukupuoli-identiteetti oletetaan automaattisesti. Liikkeessä on kyse sukupuolivähemmistöille osoitettavasta tuesta, ja persoonapronominien käytön lisääntyessä myös cissukupuolisten toimesta asia normalisoituu ja siitä tulee helpompaa myös vähemmistöissä oleville. Juvosen (2019, 17) mukaan on oleellista huomata, etteivät samatkaan termit ikinä kuvaa kaikille käyttäjilleen samoja merkityssisältöjä, ja toisaalta on myös mahdollista, että samoja merkityssisältöjä voidaan ilmaista erilaisin termein. Voidaankin todeta, että, eri sukupuolivähemmistöjä ja sukupuoli-identiteettejä kuvaavia termejä on monipuolinen kirjo.

Sukupuolten tasa-arvo. Miehillä on historian saatossa ollut enemmän sosiaalista ja taloudellista valtaa kuin naisilla, ja tämä on monin tavoin totta myös tänä päivänä (Light 2016, 20). Suomea pidetään kansainvälisesti maana, joka on hoitanut tasa-arvoasiat hyvin. Suomessa on edelleen vakavia tasa-arvo-ongelmia (esim. translaki) ja sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi onkin tehtävä jatku-

vasti töitä. Valtioneuvoston tasa-arvoselonteko vuodelta 2010 osoittaa, että sukupuolten tasa-arvon toteutumisen tiellä on vielä monia esteitä (Sosiaali- ja terveysministeriö 2010). Niin naiset ja tytöt kuin pojat ja miehetkin kohtaavat epätasa-arvoa, mutta naiset kuitenkin miehiä useammin. Epätasa-arvo sukupuolten välillä näkyy muun muassa työelämässä ja palkkauksessa, johtajuudessa ja päätöksenteossa, kotitöiden jaossa, vanhemmuus- ja huoltajuuskysymyksissä, terveydessä, hyvinvoinnissa, elämäntavoissa ja eliniässä, turvallisuudessa ja sen kokemisessa, mediassa ja mainonnassa sekä varhaiskasvatuksessa, opetuksessa ja koulutuksessa. (Jääskeläinen, Hautakorpi, Onwen-Huma, Niittymäki, Pirttijärvi, Lempinen, Kajander 2016, 9.) Sukupuolten epätasa-arvoisuuden taustalla yhtenä vaikuttavana tekijänä on patriarkaatti. Käsitteenä patriarkaatti kuvastaa miesten ylivaltaa ja naisia alistavia käytäntöjä. Patriarkaatti perustuu miesten valtaan rajoittaa naisten vapauksia esimerkiksi kontrolloimalla naisten työvoimaa, seksuaalisuutta ja pääsyä julkisuuden alueelle. (Mäkelä, Puustinen & Ruoho 2006, 16.) Hooksin (2020) mukaan niin miehet kuin naisetkin ylläpitävät patriarkaalista kulttuuria. Patriarkaatti ei kuitenkaan kavenna vain naisten tilaa, sillä miehetkään eivät voi hyvin patriarkaatissa, vaikka he saavatkin patriarkaatissa selvästi naisia enemmän etuja. Patriarkaaliselle maskuliinisuudelle on kuitenkin kehitettävä vaihtoehtoja.

Naisten lisäksi heikommassa asemassa sukupuolta koskevissa kysymyksissä ovat transsukupuoliset. Transsukupuolen vahvistamisesta annetussa laissa (563/2002) säädetään sukupuolen vahvistamisen edellytyksistä, nykyään laista käytetään yleisimmin nimitystä translaki. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020, 42). Translain uudistus on ollut keskiössä ja vuonna 2021 Sosiaali- ja terveysministeriö asetti työryhmän, joka alkoi maaliskuussa valmistella lakiesitystä, joka on tarkoitus antaa eduskunnalle loppuvuodesta (Seta 2021). Translaki asettaa useita ehtoja oikeudellisen sukupuolen vahvistamiselle ja Suomi onkin saanut vuonna 2017 YK:n UPR-prosessissa (Universal Periodic Review) useilta mailta suositukseen edistää translain uudistusta. Erityisesti Suomea on vaadittu poistamaan sterilisaatio- ja lisääntymiskyvyttömyysvaatimus sukupuolen juridisen vahvistami-

sen edellytyksenä, mutta Suomi hylkäsi saamansa suositukset. (Seta 2021.) Pohjoismaista Suomi on nykyisin ainoa maa, joka vaatii sukupuoltaan korjaavalta hedelmättömyyttä. Ihmis- ja perusoikeuksien kannalta hedelmättömyysvaatimus on ongelmallinen. Vaatimus hedelmättömyydestä rajoittaa transsukupuolisten itsemääräämisoikeutta ja altistaa heidät syrjinnälle ja muille oikeudenloukkauksille. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020, 42.)

2.3 Sukupuolittunut kieli

Kielenkäytön ja maailman suhde on vastavuoroista ja dynaamista eli toisin sanoen kieli muuttaa maailmaa ja päinvastoin (Pietikäinen & Mäntynen 2019, 39). Sanoilla ja ilmauksilla eli kielellä ei ole yhtä pysyvää merkitystä, vaan merkitykset ovat muuttuvia ja myös tilannesidonnaisia (Pietikäinen & Mäntynen 2019, 6). Kieli liittyy vahvasti sosiaaliseen toimintaan ja ihmisten väliseen vuorovaikutukseen. Kielenkäyttäjän tekemät kielelliset valinnat rakentavat todellisuutta, jossa elämme. Kielenkäyttäjä ei ole kuitenkaan täysin vapaa käyttämään kielen resursseja mielensä mukaan, sillä kielenkäyttöä säätelevät normit ja rajoitukset sekä käyttökonteksti. Kontekstilla voidaan tilanteesta riippuen tarkoittaa esimerkiksi asiayhteyttä, vuorovaikutustilannetta tai yhteiskunnallista tilaa. (Pietikäinen & Mäntynen 2019, 10–13.) Diskurssin käsitteellä tarkoitetaan suhteellisen vakiintunutta kielenkäyttöä tietyissä tilanteissa tai tieteenalakohtaista kielenkäyttöä. Diskurssin käsite on laaja ja se voi olla kirjoitettua, puhuttua, piirrettyä tai viitottua. (Pietikäinen & Mäntynen 2019, 16–17.) Diskurssien määräytyminen tapahtuu ajan ja paikan sanelemana, ja ne pyrkivät vakiinnuttamaan omaa totuuttaan. Se, mitä esitetään ja pidetään totuutena, vaikuttaa ihmisten käsityksiin eletystä todellisuudesta ja tästä syystä diskursseilla voidaan sanoa olevan valtaa. (Pietikäinen & Mäntynen 2019, 41–42.)

Representaation käsite liittyy diskursseihin, sillä kielen sanotaan representoivan maailmaa. Näin ollen representaation avulla on mahdollista tarkastella, kuinka todellisuutta esitetään, mikä näkökulma esittämiseen on valittu ja millai-

sin keinoin esittäminen tapahtuu. (Pietikäinen & Mäntynen 2019, 45–46). Foucault'n (2010) mukaan kieli voi olla vain representaatiossa ja representaatiolla on valta muokata kielen arvoa. Representaatio tapahtuu sitä ilmentävissä kielellisissä merkeissä ja representaatiosta tulee diskurssi. Diskurssin tehtäväksi on muodostunut toimia kielellisten merkkien representoimana representaationa. (Foucault 2010, 92–94.) Diskursseilla on valtaa myös määrittellä, onko biologinen tai sosiaalinen sukupuoli muuttuva vai muuntumaton. Rossin (2006, 64) mukaan sukupuoli rakentuu verbaalisissa esityksissä, kuten sanojen kautta. Vallitsevan kulttuurin puhetavat määrittävät sen, kuinka sukupuolesta puhutaan. Kieli myös rajoittaa kuviteltavissa olevaa sukupuolta. (Butler 2007, 12.) Butlerin ajatuksia tiivistäen voidaan todeta, että kielemme sukupuolidiskurssit ylläpitävät ajatusta biologisesta sukupuolesta ja sen hyväksytyistä sosiaalisista muodoista.

Suomen kieli käsitetään helposti sukupuolineutraalina. Kielessämme ei jaeta sanoja maskuliinisiin ja feminiinisiin sukuihin, ja hän -pronominia käytetään yhtä lailla naisista kuin miehistäkin puhuttaessa, toisin kuin monissa muissa kielissä (Rossi 2012, 21; Engelberg 2018, 20). Englannin kielessä joitakin pronomineja käytetään sukupuolen mukaan. Yhteiskunta pitää pronomineja "she" ja "her" feminiinisinä ja "he" ja "his" maskuliinisina. Nämä jaottelut ovat osa sukupuolen sosiaalista rakennetta, jotka ovat yhteiskunnallisesti keksittyjä. Koska yhteiskunta kuitenkin yhdistää sukupuolen näihin pronomineihin, ihmiset tahtomattaan sukupuolittavat henkilöitä puheessaan näillä pronomineilla. (Light 2016, 45.)

Laura Hekanaho (2020) on tutkinut väitöskirjassaan englannin kielen yksikön kolmannen persoonan pronomineja, niiden käyttöä ja niihin liittyviä asenteita. Hänen mukaansa kielellisten oikeuksien tulisi ulottua myös ei-binäärisiin ihmisiin ja kielen tulisi muuttua, jotta se olisi entistä reilumpi kaikille eri sukupuolille (Hekanaho 2020, 229, 231). Hekanaho myös toteaa, että sukupuolittuneiden pronomien käyttäminen toimii osaltaan tasa-arvoisuutta vastaan, ja sukupuolineutraalien pronomien käyttö jakaa mielipiteitä: tutkimusta varten tehdyssä kyselyssä monet cissukupuoliset vastaajat vastustivat sukupuoleettomia pronomineja voimakkaasti kokiensa oudoiksi ja tarpeettomiksi (Hekanaho 2020,

230, 234). Fukumura, Hyönä ja Scholfield (2013, 1019) havaitsivat tutkimuksessaan, että suomalaiset mieltivät ihmisten sukupuolta puhuessaan aivan samalla tavalla kuin englannin kielen puhujat, vaikkei suomen kielen sukupuolineutraalisuus sitä edellyttäisikään.

Kuitenkin myös suomen kielessä on sukupuolia syrjiviä eli seksistisiä piirteitä. Yleensä seksistinen kielenkäyttö merkitsee esimerkiksi sukupuoleen perustuvaa alentamista, stereotypisointia ja näkymättömäksi tekemistä, joka asettaa sukupuolet epätasa-arvoiseen asemaan ja joka toteutetaan vakiintunein kielellisin keinoin (Engelberg 2018, 13). Seksismi ilmenee suomen kielessä esimerkiksi piilosukupuolen ja geneerisen maskuliinisuuden kautta. Piilosukupuoli tarkoittaa sitä, kuinka asian kontekstista pystytään päättelemään sukupuoli ilman että se mainitaan erikseen. Esimerkiksi hän -pronomini tai tietty ammattinimike kuten lääkäri tai ministeri viittaa useammin mieheen kuin naiseen, ja toisaalta mikäli ihmistä kuvaillaan sieväksi, oletetaan puheen kohteen olevan nainen (Engelberg 2018, 31–32). Tämän lisäksi suomen kielen mieskeskeinen normi näkyy muun muassa siten, että sanojen maskuliinimuotoja käytetään yleistävästi, aivan kuin ne viittaisivat ihmisiin yleisesti, mutta feminiinisiä sanoja tai ilmaisuja ei käytetä samoin (Engelberg 2018, 13–14). Samalla kun miehiin viittaavia sanoja käytetään yleisellä tasolla tarkoittamaan kaikkia ihmisiä, naisista puhuttaessa käytetään useammin erikseen määritettä (esim. substantiiviin lisättävä etuliite nais- tai päätte -tär), aivan kuin naissukupuoli olisi toissijainen miessukupuoleen verrattuna (Engelberg 2018, 42). Geneeris-maskuliinisuus ja geneeris-feminiinisyys tarkoittavat kielessä sitä, että jokin sana tai sanonta sisältää joko mieheen viittaavan alku- tai loppuosan (esim. lakimies) tai naiseen viittaavan alku- tai loppuosan (esim. mummola) (mukaillen Engelberg 2016, 20). Väitetään, että suomen kielen sanat, jotka päättyvät mies-päätteeseen, kuten aiemmin esimerkkinä mainittu sana lakimies, ovat muodoltaan sukupuolineutraaleja. Näin ei kuitenkaan ole, sillä mies-päätteiset sanat aikaansaavat sen, että assosioimme tietyt ammatit ja asemat miehiin. (Hellinger & Bußmann 2001, 10; Engelberg 2016, 58.) Lisäksi

geneeris-maskuliiniset ihmisviittaukset ovat laajempi ja positiivisemmassa valossa näyttäytyvä sanajoukko kuin geneeris-feminiiniset ilmaukset (Engelberg 2016, 20).

Sen lisäksi, että sukupuolittava kielenkäyttö on osiltaan ongelmallista, niin ikään muillakin kielellisillä valinnoilla saatetaan asettaa sukupuolet eriarvoiseen asemaan suhteessa toisiinsa. Venäläisen (2013) artikkelissa nostetaan esille suomalaisten iltapäivälehtien väkivaltarikoksista uutisoinnin ongelmallisuus. Iltapäivälehdissä naisten sukupuoli on uutisoinnissa korostuneemmin esillä kuin miesten, niin väkivallan tekijöinä kuin uhreina (Venäläinen 2013, 23). Teon kuvaus on aktiivimuodossa hieman useammin tekijöiden ollessa naisia (40 % vs. miehet 37 %) (Venäläinen 2013, 30). Tämä on todettu myös aikaisemmissa tutkimuksissa, sillä esimerkiksi miesten tekemää parisuhdeväkivaltaa kuvataan useammin passiivissa kuin naisten. Passiivin käytön on todettu vaikuttavan lukijan tulkintoihin siten, että passiivin käytön myötä tekijälle asettuu vähemmän vastuuta, uhrille koituneet seuraukset nähdään lievempinä ja sitä kautta myös väkivalta vähemmän tuomittavana (Coates & Wade 2007, 520). Väkivallan kuvaamisen sukupuolittuneisuus tulee esiin myös siinä, että miesten toimijuus katoaa kielellisesti näkyvistä siinä vaiheessa, kun kuvataan miesten tekemää väkivaltaa naisia kohtaan. Passiivirakenteen käyttäminen ja sitä kautta sukupuoleen viittamatta jättäminen (esim. nainen raiskattiin vs. mies raiskasi naisen) on joissakin tapauksissa syrjivää. (Engelberg 2018, 107.).

3 SUKUPUOLI KOULUSSA, OPPIKIRJOISSA JA YMPÄRISTÖOPISSA

Tässä luvussa tarkastelemme sukupuolen representaatiota koulukontekstissa. Ensin perehdymme opetussuunnitelmaan (2014), jonka jälkeen käsittelemme sukupuolen esittämistä oppimateriaaleissa. Lopuksi tarkastelemme sukupuolta tutkimuksemme kannalta keskeisen ympäristöopin näkökulmasta.

3.1 Sukupuolen moninaisuus perusopetuksen opetussuunnitelmassa

Vuoden 2014 Opetussuunnitelman perusteiden mukaan perusopetuksen tulee kannustaa yhdenvertaisesti tyttöjä ja poikia eri oppiaineiden opinnoissa sekä lisätä tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta (Opetushallitus 2014, 18). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2014) kerrotaan, että tasa-arvolaki velvoittaa jokaista oppilaitoksia huolehtimaan siitä, että jokaisella on sukupuoleen katsomatta yhtäläiset mahdollisuudet koulutukseen (Opetushallitus 2014, 14). Laki velvoittaa koulutuksen järjestäjää laatimaan vuosittain tai enintään kolmen vuoden ajaksi tasa-arvosuunnitelman yhteistyössä henkilöstön ja oppilaiden tai opiskelijoiden kanssa. Opetuksen ja opetusaineistojen on tuettava tasa-arvolain toteutumista. Tasa-arvosuunnitelman tulee sisältää seuraavat kohdat: selvityksen oppilaitoksen tasa-arvotilanteesta, tarvittavat toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi sekä arvion aikaisempaan tasa-arvosuunnitelmaan sisältyneiden toimenpiteiden toteuttamisesta ja tuloksista. Näiden lisäksi erityistä huomiota on kiinnitettävä oppilas- tai opiskelijavalintoihin, opetuksen järjestämiseen, oppimiseroihin ja opintosuoritusten arviointiin sekä seksuaalisen häirinnän ja sukupuoleen perustuvan häirinnän ehkäisemiseen ja poistamiseen. (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986/609, § 5a.)

Perusopetuksen lähtökohtana toimivat ihmisoikeuksien kunnioitus ja hyvä elämä, jotka ohjaavat niiden puolustamiseen ja ihmisarvon loukkaamattomu-

teen. Hyvinvoinnin edistäminen, demokratia ja aktiivinen toimijuus yhteiskunnassa ovat asioita, joita perusopetus osaltaan edistää. Perusopetuksen kehittämisen taustalla ohjaa tasa-arvon tavoite ja laaja yhdenvertaisuusperiaate. Sosiaalinen, alueellinen, taloudellinen ja sukupuolten tasa-arvo ovat päämääriä, joita opetuksen on tarkoitus omalta osaltaan edistää. (Opetushallitus 2014, 14–16.) Lisäksi kaikkia oppilaita autetaan tunnistamaan omat mahdollisuutensa ja rakentamaan oppimispolkunsa ilman sukupuoleen sidottuja roolimalleja (Opetushallitus 2014, 18).

Yhteisön toimintakulttuuri on sen historiallisesti ja kulttuurisesti muotoutuva tapa toimia, ja sitä voidaan kehittää ja muuttaa. Niin tiedostetut kuin tiedostamattomatkin tekijät muovaavat toimintakulttuuria. Aikuisten tavalla toimia on merkitystä, sillä tavat välittyvät oppilaille, jotka omaksuvat koulu yhteisön arvoja, asenteita ja tapoja. Esimerkiksi kielenkäytön mallit ja sukupuoliroolit siirtyvät oppilaille. (Opetushallitus 2014, 26.) Lehtosen (2003, 101) mukaan opettajat toimivat kouluissa sekä sukupuolittavien käytäntöjen ylläpitäjinä että haastajina. Vielä vuoden 2004 Opetussuunnitelman (Opetushallitus 2004) voi katsoa välittäneen sukupuolineutraalia ajattelua, sillä kyseisessä dokumentissa sukupuoli mainittiin vain viisi kertaa, ja näiden mainintojen sisällön perusteella sukupuoli käsitettiin kaksijakoisesti. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (Opetushallitus 2014) puolestaan sukupuoli nähdään aiempaa moninaisempana ilmiönä ja sukupuoli mainitaankin tekstissä peräti 36 kertaa. Nykyisessä opetussuunnitelmassa (2014, 28) myös kerrotaan erikseen opetuksen olevan lähestymistavaltaan sukupuolitietoista. Oppilaiden käsitys omasta sukupuoli-identiteetistä ja seksuaalisuudesta kehittyi peruskouluaikana, joten on tärkeää, että yhteisö edistää arvoillaan ja käytänteillään sukupuolten tasa-arvoa sekä tukee oppilaita oman identiteetin rakentumisessa. Oppimisympäristöt, työpajat ja opetusmateriaalit valitaan siten, että ne luovat näkyvyyttä inhimillisen moninaisuuden arvostamiselle. (Opetushallitus 2014, 28.)

3.2 Sukupuolen representaatio oppimateriaaleissa

Vielä vuoteen 1993 oppikirjat tarkastettiin ja hyväksyttiin viranomaisten toimesta (Hiidenmaa 2003, 217). Vaikka enää oppikirjat eivät käy läpi aiemman kaltaista tarkastusprosessia, tulee niiden silti noudattaa koulutuksen yhteisesti sovittua arvopohjaa (Opetushallitus 2011). Opetushallituksen (2011) tekemän selvityksen mukaan suomalaisia oppikirjoja arvostetaan niiden asiantuntevuuden ja ajantasaisuuden vuoksi. Opetushallituksen toiveena on, että oppimateriaalien tekijät ja kustantajat edistävät osaltaan sukupuolten tasa-arvon toteutumista kaikissa oppimateriaaleissa. (Opetushallitus 2011, 3.) Digitaalisuus ja teknologian hyödyntäminen ovat lisääntyneet koulumaailmassa, mutta Uusikylän ja Atjosen (2005) mukaan oppikirja on edelleen kouluopetuksen tärkeä työväline. Sillä tuetaan ja konkretisoidaan opetussuunnitelman toteutumista. (Uusikylä & Atjonen 2005, 166.) Lisäksi oppikirjat myös ohjaavat koulujen työtä ja oppijan ajattelua (Hiidenmaa 2003, 216). Jokainen teksti, kuten oppikirja, välittää omalta osaltaan asenteita ja käsityksiä ihmisenä olemisesta (Karvonen 1995, 93, Pietikäinen & Mäntynen 2009, 68, 70). Sukupuolen esittämisellä oppikirjoissa on merkitystä, sillä se vaikuttaa niihin tapoihin, joilla ympäröivää maailmaa hahmotetaan. Oppikirjojen kuvaukset eivät ole erillään muusta maailmasta, vaan heijastavat ympäröivää kulttuuria ja arvoja. (Gordon 2004, 72.)

Oppimateriaaleja on tarkasteltu aiemmin ja tutkimukset ovat osoittaneet, että oppimateriaalien sukupuolijakauma ei ole tasapainossa. Opetushallituksen (2011) selvityksessä havaittiin, että miessukupuoli esiintyy oppimateriaaleissa edelleen useammin kuin naissukupuoli. Sukupuolten kuvaaminen eri asemassa aikaansaa sen, että oppilaille välittyy erilainen käsitys heidän toimintamahdollisuuksistaan yhteiskunnassa. (Opetushallitus 2011, 3). Myös Blumbergin (2007) artikkeli osoittaa, että mies- ja naissukupuolen esittäminen oppikirjoissa on vinoutunutta, mutta vinouman havaitseminen on vaikeaa, sillä se naamioituu itsestäänselvyyksinä pidettyihin sukupuolirooleihin ja niiden stereotyyppiseen esittämiseen. Tämä stereotyyppioiden vahvistaminen – naiset huolehtivat ja hoi-

vaavat ja ovat passiivisia myötäilijöitä, miehet eivät osallistu kotitöihin, vaan tekevät jännittäviä ja hauskoja asioita - rajoittaa tyttöjen ja poikien näkemyksiä siitä, keitä he ovat ja mitä heistä voi tulla. (Blumberg 2007, 5, 33.)

Suomessa oppimateriaalin tutkimuksia sukupuolinäkökulmasta on tehnyt etenkin Elina Lahelma. Hän on analysoinut väitöskirjassaan (1992) muun muassa ympäristöopin, kansalaistaidon, yhteiskuntaopin, oppilaanohjauksen ja historian oppikirjoja sekä opetussuunnitelma-asiakirjoja, joita tutkiessaan hän törmäsi vahvoihin sukupuolistereotypioihin. Oppikirjojen tekstit pitävät yllä voimassa olevaa sukupuoli-ideologiaa ja kirjoissa kuvattu eri sukupuolille tyypillinen toiminta muodostuu odotetuksi ja hyväksytyksi. Tutkituissa oppimateriaaleissa ei toteudu sukupuolten tasa-arvo eivätkä ne esimerkiksi tue sukupuolistereotyyppiä poikkeavaa ammattivalintaa. Oppimateriaaleissa eri sukupuolet kuvataan yksipuolisesti, naiset passiiviksi sivustakatsojiksi ja pojat aktiivisiksi toimijoiksi. (Lahelma 1992, 78.) Tutkimus osoittaa, että oppimateriaaleissa naisille rakentuu hoivavastuu ja miehille sen sijaan enemmän yhteiskunnallista valtaa sekä yhteiskunnallisesti näkyvämpiä toiminta-alueita. Myös työelämän kuvauksissa toistuu vallitseva sukupuolten erottelu, sillä *työ*-käsite sukupuolittuu niin, että se kuvaa pikemminkin miesten kuin naisten töitä ja miehiä myös kuvataan useammin ammatinharjoittajina ja työntekijöinä. (Lahelma 1992, 78.) Naiset ja naisten elämänpääpiiri jäävät näkymättömiin etenkin historian oppikirjoissa. Historian kirjoissa esiintyvien henkilöiden sukupuolijakaumaa tutkittiin kolmesta viidennen luokan oppikirjasta. Näissä kirjoissa esiintyvät merkkihenkilöt ovat pääosin miehiä (49 miestä, 3 naista), mutta tämän lisäksi myös tavallisten ihmisten kuvista enemmistö on miehinen (93 miestä, 11 naista). (Lahelma 1992, 75.)

Myös heteronormatiivisuus on vahvasti läsnä eri oppiaineiden oppimateriaaleissa (Lehtonen 1998, 166; Lehtonen 2003, 77–78; Aapola 1999, 345). Seta on kiinnostunut tarkistamaan opetussuunnitelman perusteet siltä osin, että eri oppiaineisiin sisällytetään tietoa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä sekä perusoikeuskoulutusta, joka vahvistaa lasten ja nuorten yhdenvertaisuusajattelua. Oppikirjoilla ja erityisesti niiden suorilla ja piilotetuilla viesteillä on keskei-

nen merkitys. Heteronormatiivinen ajattelu vaikuttaa oppikirjatuotantoon ja oppikirjojen sukupuolikäsitys on kaksinapainen, joka poissulkee eri sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt. (Lehtonen 2011, 150.)

3.3 Sukupuolittuneisuus ympäristöopissa

Ympäristöoppi teki paluun vuonna 2016 voimaan tulleen opetussuunnitelman myötä peruskoulun alaluokkien oppiaineeksi. Vuoden 2004 opetussuunnitelmassa biologia ja maantiede sekä fysiikka ja kemia oli erotettu omiksi oppiaineikseen 5- ja 6.-luokalla, mutta luokilla 1.–4. opiskeltiin ympäristö- ja luonnontietoa. (Juuti 2016, 5.) Nykyään ympäristöoppi on alakouluissa opetettava monitieteinen oppiaine, joka yhdistää fysiikkaa, kemiaa, biologiala, maantietoa sekä terveystietoa (Opetushallitus 2014, 130, 239). Koska ympäristöoppi ei oikeastaan ole yksi oppiaine, vaan se on opetussuunnitelmassa integroitu oppiaineryhmä, Juuti (2016, 5) toteaa sen olevan aiheena monitieteinen, monialainen ja monimutkainen. Sisältönsä ja käsiteltävien teemojensa puolesta Cantell (2016, 313) toteaa ympäristöopin olevan koko peruskoulun laajin oppiaine.

Ympäristöopin tavoitteena on, että oppilas oppii tuntemaan ja ymmärtämään luontoa ja rakennettua ympäristöä, itseään ja muita ihmisiä, ihmisten erilaisuutta sekä terveyttä ja sairautta. Lähtökohtana on luonnon kunnioittaminen ja ihmisoikeuksien mukainen arvokas elämä. (Opetushallitus 2021.) Ympäristöopissa ympäristö -käsite on laaja, tarkoittaen yksilön lähi- ja arkiympäristön lisäksi laajempia näkökulmia, jolloin tarkastellaan esimerkiksi Suomea, maanosia tai Maapalloa eri perspektiiveistä (Cantell 2016, 313). Ympäristöopissa on kuusi sisältöaluetta, jotka ovat minä ihmisenä (S1), arjen tilanteissa ja yhteisöissä toimiminen (S2), löytöretkelle monimuotoiseen maailmaan (S3), ympäristön tutkiminen (S4), luonnon rakenteet, periaatteet ja kiertokulut (S5) sekä kestävän tulevaisuuden rakentaminen (S6) (Opetushallitus 2014, 241–242). Laajat oppisisällöt saavat aikaan sen, että ympäristöopin voi nähdä myös katsomusaineena, sillä useat käsiteltävistä aiheista edellyttävät erilaisten näkökulmien ymmärtämistä ja huomioon ottamista (Cantell 2015, 86).

Huomionarvoista on, että ympäristöopin eri tiedonalojen opiskelu ja kiinnostus niitä kohtaan on vahvasti sukupuolittunutta. Sekä Uitto, Juuti, Lavonen ja Meisalo (2006) että Lavonen, Byman, Juuti, Meisalo ja Uitto (2005) ovat havainneet tutkimuksissaan oppilaiden mielenkiinnon kohteissa eroja ympäristöopin tiedonalojen osalta. Uiton ja muiden kirjoittajien (2006, 124) mukaan useampi tyttö kuin poika mainitsee biologian mielenkiintoiseksi oppiaineeksi, kun taas fysiikan kohdalla tilanne on päinvastainen. Lavonen ja kumppanit (2005, 80) kertovat, että tarkemmin eriteltynä tyttöjen mielenkiinto kohdistuu biologian osalta erityisesti ihmisen biologiaan ja terveystieteisiin. Myös Juuti (2016) on samoilla linjoilla: tyttöjen odotetaan olevan kiinnostuneita biologiasta – erityisesti söpöistä eläimistä – ja poikien odotetaan olevan kiinnostuneita fysiikasta – erityisesti teknisistä laitteista. Stereotyyppisellä sukupuolirooliodotuksella on itseään toteuttava vaikutus. (Juuti 2016, 303.)

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2014, 18) ohjaavat opettajia kannustamaan tyttöjä ja poikia yhdenvertaisesti eri oppiaineiden opinnoissa, erityisesti ympäristöopin osalta. Oppiaineen sukupuolittuneisuus nostetaan erikseen esille ympäristöopin tehtävässä 3.–6.-luokkien osalta, jossa todetaan yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa edistettävän tarjoamalla jokaiselle oppilaalle mahdollisuuksia tutustua monipuolisesti kaikkiin ympäristöopin tiedonaloihin sekä niihin liittyvään teknologiaan ja koulutuspolkuihin (Opetushallitus 2014, 239).

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

4.1 Tutkimustehtävä

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, miten sukupuoli esitetään 5.-6.-luokan ympäristöopin oppikirjoissa. Tavoitteenamme oli saada tietoa siitä, millaista sukupuolen representaatiota oppikirjat nykyään sisältävät. Lisäksi tutkimuksen avulla halusimme nostaa esille oppimateriaalien kriittistä tarkastelua ja sen merkitystä. Tässä tutkimuksessa tarkastelimme sukupuolen esittämistä sekä kuvien että tekstin avulla. Toteutimme tutkimuksemme laadullisen sisällönanalyysin keinoin. Aiempien tutkimusten pohjalta oletimme, että nais- ja miessukupuoli esitetään tutkimusaineistossamme pääosin stereotyyppisesti, olemassa olevia sukupuolirooleja vahvistaen (mm. Lahelma 1992; Blumberg 2007; Tainio & Teräs 2010, Chisholm 2018).

Tutkimuskysymys:

1. Miten sukupuoli esitetään ympäristöopin oppikirjoissa?

4.2 Tutkimusaineisto

Tutkimuksemme tavoitteena oli selvittää, miten sukupuoli esitetään tällä hetkellä käytössä olevissa alakoulun 5.-6.-luokan ympäristöopin oppikirjoissa. Toitimme tutkimuksen oppikirja-analyysina. Karvosen, Tainion ja Routarinteen (2017, 52) mukaan oppimateriaalianalyysien suosio on kasvanut huolimatta siitä, että painettujen oppimateriaalien on arveltu menettävän asemaansa opetuksessa avointen oppimisympäristöjen ja digitaalisten oppimateriaalien suosion kasvassa. Oppimateriaalianalyysien vahva asema kertoo ensisijaisesti siitä, että ne edustavat vakiintunutta, laajasti hyväksyttyä lähestymistapaa, jonka avulla materiaaleja voidaan tarkastella itsessään, mutta tarkastelun kohteena voi olla myös kouluopetuksessa tai yhteiskunnassa laajemminkin vallitsevat ideologiat ja pedagogiset lähestymistavat sekä se, millaisia oppiainekohtaisia sisältöjä oppilaat saavat mahdollisuuden omaksua. Toinen todennäköinen syy oppimateriaalianalyysien suosioon on tutkimusaineistojen saatavuus, sillä painetut oppimateriaalit ovat esimerkiksi haastattelu- tai havainnointiaineistoihin verrattuna nopeasti ja vaivattomasti saatavilla olevia aineistoja. (Karvonen ym. 2017, 52.) Myös O'Keefen (2013, 11) mukaan huolimatta siitä, että oppikirjat saattavat tulevaisuudessa siirtyä entistä enemmän e-kirjoiksi, oppikirjatekstien pedagogiset näkökohdat keskittyvät edelleen opetuksen ja oppimisen tehostamiseen ja tukemiseen, ja siten perinteisen oppikirjan ydinarvot säilyvät tärkeinä (O'Keefe 2013, 11).

Oppimateriaalien tarkastelua voidaan toteuttaa monesta eri näkökulmasta käsin keskittyen muun muassa oppiainekohtaisten sisältöjen esittämiseen tai materiaalien välittämään maailmankuvaan. Oppimateriaalit ovatkin monimerkityksellisiä kokonaisuuksia, joista tutkijat valitsevat tietyn näkökulman ottaen jonkin tai joitakin oppimateriaalien monista mahdollisista tehtävistä tarkasteltavaksi jättäen muut taustalle. (Karvonen ym. 2017, 40.) Aiemmissa sukupuolen representaatiota käsittelevissä oppikirjatutkimuksissa on havaittu selvä epätasapaino sukupuolten välillä: naisia on yleisesti ottaen vähemmän ja naisiin liitettävät sukupuoliroolit olivat kapeampia kuin miehiin liitetyt roolit (Weninger 2018, 3).

Myös suomalaisissa oppikirjatutkimuksissa on havaittu sama vinouma sukupuolen esittämisen sekä sukupuoleen yhdistettyjen roolien osalta (ks. Lahelma 1992, Karvonen ym. 2017).

Tarkastelimme tutkimuksessamme vain nykyään käytössä olevia ympäristöopin oppikirjoja, sillä ympäristöoppi kattaa alakoulussa niin terveystiedon, biologian, maantiedon, fysiikan kuin kemiankin sisältöjä (Opetushallitus 2014, 130, 239). Lisäksi ympäristöoppi on sisältöjensä ja käsiteltävien aiheidensa perusteella koko peruskoulun laajin oppiaine (Cantell 2016, 213). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (2014, 241) ympäristöoppiin liitetyistä sisältöalueilta muun muassa Minä ihmisenä (S1) ja Arjen tilanteissa ja yhteisöissä toimiminen (S2) tarjoavat monipuolisesti mahdollisuuksia sukupuoleen liittyvien teemojen käsittelyyn. Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara (2007, 75) toteavat tutkimusaiheen rajaamisen olevan tärkeää, sillä liian laaja aineisto usein vaikeuttaa tutkimuksen toteuttamista. Tietyn oppiaineen nykytilan lisäksi rajasimme aineistomme koskemaan vain 5.-6.-luokan oppikirjoja, sillä näillä luokka-asteilla sukupuoleen liittyviä sisältöjä, kuten ihmisen biologiaa, käsitellään aiempia luokka-asteita enemmän.

Tällä hetkellä Suomessa ympäristöopin opiskeluun viidennellä ja kuudennella luokalla on tarjolla kaksi eri kustantajan kirjasarjaa, Pisara (Sanoma Pro) ja Tutkimusmatka (Otava). Molempien edellä mainittujen kirjasarjojen 5.- ja 6.-luokan oppikirjat on päivitetty opetussuunnitelman uudistamisen jälkeen: tutkimuksessa käyttämistämme kirjoista sekä Pisara 5 että Pisara 6 on painettu vuonna 2021. Otavan kirjoista puolestaan uusimmat painokset ovat Tutkimusmatka 5 (2015) ja Tutkimusmatka 6 (2017). Saadaksemme laajan käsityksen sukupuolen esittämisestä ympäristöopin oppikirjoissa, päätimme valita tutkimusaineistoksemme kaikki neljä edellä mainittua oppikirjaa. Vaikka tarkasteltavia oppikirjasarjoja on kaksi (Tutkimusmatka ja Pisara), ei tarkoituksena ole kuitenkaan vertailla näitä kahden eri kustantajan kirjasarjaa keskenään.

Tutkimusaineisonamme toimineiden oppikirjojen tuotetiedot on esitetty taulukossa 2. Taulukosta 2 käy ilmi kunkin kirjan kustantaja, kirjasarjan nimi, kirjasarjan hahmojen nimet, sivumäärä, sisällöt, painos sekä kirjan tekijät. Lisäksi

muutamassa taulukossa 2 mainitussa tiedossa oli kustantajakohtaisia eroja: Taulukossa 2 mainitaan Pisaran osalta kuvatoimitus, jolle Tutkimusmatkan vastine on toimitus. Sekä toimitus että kuvatoimitus ovat kirjasarjan osalta vastuussa kirjaan valitusta kuvituksesta. Lisäksi Tutkimusmatka-sarjassa oli erikseen mainittu piirroskuvituksesta vastaava taho. Taulukossa 2 oppikirjoista käytetään lyhenteitä seuraavasti: Sanoma Pro: n Pisara-sarjan teoksista käytetään lyhenteitä P5 (viidennen luokan kirja) ja P6 (kuudennen luokan kirja); Otavan Tutkimusmatka-kirjasarjasta puolestaan käytetään lyhenteitä T5 (viidennen luokan kirja) ja T6 (kuudennen luokan kirja). Tulemme käyttämään näitä samoja lyhenteitä läpi tutkimusraportin.

TAULUKKO 2. Tietoa tutkimusaineistona käytettyjen kirjasarjojen oppikirjoista.

	Pisara	Tutkimusmatka
Kustantaja	Sanoma Pro	Otava
Painos	1.-7. painos, 2021 (P5) 1.-5. painos, 2021 (P6)	1.-6.painos, 2015 (T5) 4.-5.painos, 2017 (T6)
Sivumäärä	148 (P5) 124 (P6)	222 (T5) 237 (T6)
Sisällöt	Syksyn satoa, Arjen teknologiaa, Planeetta Maa, Maapallon luonto, Hyvinvoiva ihminen, Kiertomatka Euroopassa, Aineiden ja materiaalien kestävä käyttö (P5) Vaikuttaminen omassa ympäristössä, Matkalle maailmaan, Me nuoret, Energiaa auringosta, Kasvien kasvu ja lisääntyminen, Yhteinen maailmamme (P6)	Kotona, koulussa ja kaupungissa, Elintärkeä ilma, Ihminen on osa eläinkuntaa, Elämää Euroopassa, Matkalla maapallolla, Kevättä rinnassa (T5) Aarreaittamme metsä, Jäätä, vettä ja vesihöyryä, Ainetta ja energiaa, Voimaa ja liikettä, Maailma on meidän, Elämänhallintaa oppimassa (T6)
Tekijät	Hannele Cantell, Heikki Jutila, Harri Laiho, Jari Lavonen, Erkki Pekkala, Heikki Saari (P5 ja P6)	Martti Heinonen, Sanna Jortikka, Jukka Kohtamäki, Mikko Korhonen, Outi Kuusela, Aulikki Laine, Teuvo Nyberg & Martti Palosaari (T5) Satu Arjanne, Martti Heinonen, Sanna Jortikka, Jukka Kohtamäki, Mikko Korhonen, Outi Kuusela, Aulikki Laine (T6)
Kuvatoimitus/ Toimitus	Nina Tuittu (P5 & P6)	Sanni Koskela (T5), Tuuli Virta (T6)

TAULUKKO 2. Tietoa tutkimusaineistona käytettyjen kirjasarjojen oppikirjoista.

	Pisara	Tutkimusmatka
Kuvitus/ Piirroukset	Tuuli Hypén, Cara Knuutinen, Kaisa-Maria Laiho, Anni Tolva- nen, Kalleheikki Kannisto (P5) Tuuli Hypén, Kaisa-Maria Laiho ja Aija Nuoramo (P6)	Väinö Heinonen
Kirjojen hahmot	Veera, Joel, Lotta, Anna, Eetu, Juju-Saukko, Tikka	Taito & Tuuli

4.3 Aineiston analyysi

Päätimme tarkastella tutkimusaineistoamme laadullisen sisällönanalyysin keinoin, sillä laadullinen sisällönanalyysi tarjoaa mahdollisuuden niin kirjoitettuja tekstejä kuin kuvaa sisältävien aineistojen analyysiin (Vuori 2021). Laadullisen sisällönanalyysin tavoitteena on luoda tutkittavasta ilmiöstä tiivis ja laaja kuvaus, ja analyysin lopputulemaksi saadaan ilmiötä kuvaavia käsitteitä tai kategorioita. Yleensä näiden analyysistä saatujen käsitteiden tai kategorioiden pohjalta on tarkoitus rakentaa malli, käsitejärjestelmä, käsitekartta tai kategorioita. (Elo & Kyngäs 2008, 108.) Hyödynsimme analyysissämme myös temaattista analyysia, joka voidaan käsittää sekä omana analyysimenetelmänään (ks. Braun & Clarke 2006) että keinona toteuttaa laadullista sisällönanalyysia.

Syrjäläisen (1994) mukaan sisällönanalyysin prosessi voidaan jaotella seitsemään vaiheeseen. Ensimmäisenä vaiheena on tutkijan herkistyminen aineistolle (1), jonka jälkeen tutkija pyrkii sisäistämään ja teoretisoimaan aineistoa (2) ja luomaan alustavia teemoja/kategorioita (3). Tämän jälkeen tutkija tarkentaa tutkimustehtävänsä (4) ja täsmentää sekä muokkaa alustavien kategorioiden sisältöjä (5). Analyysin loppuvaiheilla tutkija pyrkii vahvistamaan / horjuttamaan analyysin tuloksena saamiaan kategorioita (6), ja viimeisimpänä tutkija tekee johdopäätöksiä ja tulkitsee saamiaan tuloksia. (Syrjäläinen 1994, 89–90.) Elo ja Kyngäs (2008, 109) puolestaan esittävät sisällönanalyysin etenemisen kolmen vaiheen kautta, joita ovat valmistelu, järjestely sekä raportointi. Braun ja Clarke

(2006, 87) tarjoavat temaattiseen analyysiprosessin etenemisestä 6-vaiheiset ohjeet, joita ovat aineistoon tutustuminen (1), alustavien koodien / kategorioiden luominen (2), kategorioiden etsiminen (3), kategorioiden arviointi (4), kategorioiden määrittely ja nimeäminen (5) sekä raportin tuottaminen (6). Sekä Syrjäläinen (1994), Elo ja Kyngäs (2008) kuin Brown ja Clarkekin (2006) kuvaavat analyysiprosessin kulkua melko samankaltaisesti vaiheiden määrästä ja analyysin nimikkeestä huolimatta. Käytämme taulukkoa 3 havainnollistamaan tutkimuksemme analyysiprosessin kulkua. a tutkimuksen luotettavuuden lisäämiseksi aineiston analyysin kuvauksen käy ilmi, miten tuloksiin ja johtopäätöksiin on päädytty.

TAULUKKO 3. Analyysiprosessin eteneminen

Ajankohta	Analyysin vaihe
kesä-syyskuu	aineistoon tutustuminen alustavien havaintojen kirjaaminen
syyskuu	kirjojen läpikäyminen yhdessä havaintojen esitleminen ja yhdistäminen
syys-lokakuu	oppikirjojen lukeminen uudestaan havaintojen täydentäminen aineiston lukeminen alustavan kategorisoinnin näkökulmasta.
lokakuu	alustavien kategorioiden kuvausten muodostaminen tekstimuotoon
marraskuu	kategorioiden hiominen ja yhdistely vastakategorisointi
joulukuu	kategorioiden tarkastelu tutkimuskysymyksen näkökulmasta kuvauksen muodostaminen nais- ja miessukupuolen esittämisestä tulosten tarkentaminen ja puhtaaksi kirjoittaminen

Aloitimme analyysin tutustumalla aineistoon (ks. Syrjäläinen 1994). Tutustuimme kumpikin aineistoomme ensin itsenäisesti, jotta molemmat meistä saivat luotua aineistosta käsityksen ilman, että toisen ajattelu muovasi omaa ajatteluaamme ja havaintojamme. Luimme koko tutkimusaineistomme läpi, ja etsimme

sukupuoleen viittaavia tekstejä niin sana- kuin lausetasolla. Tarkastelimme kuvitusta sekä irrallaan tekstistä, että suhteessa tekstiin. Kuvista pyrimme tunnistamaan niissä esiintyvien henkilöiden sukupuolen sekä tutkimaan, millaisia piirteitä, tekemisiä ja ominaisuuksia henkilöön oli liitetty. Kirjasimme ylös havaintojamme, sekä yksittäisiä huomioita, jotka mielestämme tavalla tai toisella näyttäytyivät keskeisinä sukupuolen näkökulmasta. Otimme aineiston analysoinnissa huomioon sekä ilmeisen sisällön että piilevän sisällön. Graneheimin, Lindgrenin ja Lundmanin (2017, 31) mukaan piilevän sisällön huomiointi tarkoittaa sitä, että tutkija tarkastelee myös niitä asioita, jotka jäävät aineistossa sanomatta. Joihinkin kuviin tai teksteihin liittyen teimme havaintoja useammasta eri näkökulmasta, ja näissä tapauksissa merkitsimme kaikki nämä havainnot ylös (ks. taulukko 4). Taulukossa 4 annamme esimerkin aineiston koodauksesta analyysin alkuvaiheessa. Koodasimme aineiston havainnot niin, että merkitsimme koodin alkuun kirjasarjan, jonka perään merkitsimme sen sivunumeron, jolta havainto on peräisin (esim. T6 44). Braun ja Clarke (2006) kehottavat tutkijaa tarkastelemaan aineistoa systemaattisesti, jotta tutkija onnistuisi tunnistamaan aineistosta yksittäisiäkin mielenkiintoisia näkökohtia, joiden pohjalta voi myöhemmin muotoutua jokin kategoria. Tutkijan kannattaa kirjata ylös kaikki vähänkin potentiaaliset asiat ja kategoriat, sillä analyysin alkuvaiheessa ei vielä voida tietää, mitkä asiat osoittautuvat myöhemmässä vaiheessa tutkimuksen kannalta kiinnostaviksi. (Braun & Clarke 2006, 89.)

TAULUKKO 4. Havaintojen taulukointi.

Koodi	Kuvaus	Havainto
P6 44	valokuva - perhe istumassa laiturilla (mies, nainen, 3 tyttöä ja 1 poika), tekstissä puhe perheestä	<ol style="list-style-type: none"> heteronormatiivisuus tyttö/nainen - pinkki väri, mekko tai hame, pitkät hiukset poika/mies - lyhyet hiukset poseeraus
P6 45	valokuva - tyttö pojan reppuselässä. kuvateksti: puhe ystävyysuhteista ja ihastumisesta " <i>...on myös normaalia ihastua omiin ystäviinsä sukupuolesta riippumatta.</i> "	<ol style="list-style-type: none"> kuvassa kyse ystävyysuhteesta vai seurustelusta (ei voida määrittää kuvan tai tekstin perusteella) tyttö - pinkki väri ja pitkät hiukset

TAULUKKO 4. Havaintojen taulukointi.

Koodi	Kuvaus	Havainto
P6 45	teksti - <i>"Osa nuorista alkaa seurustella hyvin varhain, osa löytää seurustelukumppanin vasta aikuisena."</i>	1. sanavalinta (luodaan kuva siitä, kuinka seurustelu on välttämätöntä, ja toisaalta, kuinka seurustelemattomuus on poikkeavaa.)

Pyrimme analysoimaan aineistomme mahdollisimman aineistolähtöisesti eli induktiivisesti. Braunin ja Clarken (2006, 86) mukaan analyysi on aineistolähtöinen, mikäli tutkija koodaa ja kategorisoi aineistoaan yrittämättä sovittaa sitä olemassa olevaan kehykseen tai malliin, tai tutkijan omiin ennakkokäsityksiin. Tiedostamme kuitenkin, että analyysin tekeminen täysin aineistolähtöisesti on mahdotonta, sillä vähintään tutkijan oma ajattelu ohjaa analyysia tiettyyn suuntaan. Lisäksi on tärkeä huomata, etteivät tutkijat voi vapauttaa itseään heitä ohjaavista teoreettisista ja epistemologisista sitoumuksista (Braun & Clarke 2006 83–84).

Vaikka teoriaosiossa tuomme esiin sukupuolen moninaisuuden, analyysissä tarkastelimme sukupuolta binäärisenä jaottelun miehiin ja naisiin. Analyysissä tutkimme sekä kuvia että tekstiä, sillä niillä molemmilla on vaikutusta sukupuolen esittämiseen (esim. Rossi 2006, 64). Jotta pystyimme tarkastelemaan oppikirjojen kuvitusta tutkimuskysymyksemme näkökulmasta, analyysimme kannalta oli keskeistä tunnistaa kirjan kuvituksesta, onko kuvassa esiintyvä henkilö nainen/tyttö tai mies/poika. Harjusen (2012) mukaan pelkän ulkomuodon perusteella tapahtuvan ihmisten määrittelyn suhteen on oltava erityisen varovainen, sillä perusteettomatkin oletukset voivat usein toistuessaan muuttua todeksi tiettyjen ihmisryhmien ominaisuuksista, käytöksestä tai elämäntavoista. Näin ollen vain ulkoisten piirteiden perusteella sukupuolen olettaminen ja tiettyihin stereotypioihin pohjautuvat johtopäätökset voivat lisätä syrjintää ja epätasa-arvoa kaikilla yhteiskunnan tasoilla. (Harjunen 2012, 242.)

Tiedostamme, että henkilöiden sukupuolittaminen kuvien perusteella on ongelmallista myös siitä syystä, ettei ulkonäkö kerro kenenkään sukupuolta yksioikoisesti. Jotta aineistomme kuvituksessa esiintyvien ihmisten sukupuolittaminen ei perustuisi vain meidän oletuksiimme, päätimme ratkaista sukupuolen

määrittelyyn liittyvät haasteet hyödyntämällä kirjasarjojen nimettyjä hahmoja, ja niihin kirjan tekijöiden toimesta liitettyjä piirteitä. Sekä Pisara- että Tutkimusmatka-sarjan oppikirjoissa esiintyivät tietyt hahmot. Pisara-sarjassa läpi kirjan esiintyvistä piirroshahmoista viisi oli ihmishahmoja, joiden sukupuoli oli tunnistettavissa hahmoille annettujen nimien perusteella. Tutkimusmatka-sarjassa vastaavanlaisia hahmoja oli kaksi. Oppikirjan hahmojen lisäksi vahvistimme sukupuolen määrittelyä tarkastelemalla valokuvissa esiintyviä henkilöitä, joiden sukupuoli kerrottiin kirjan tekstissä.

Pisara-sarjan ihmishahmoja olivat Veera, Joel, Lotta, Eetu ja Anna (kuva 1) ja Tutkimusmatka-sarjan hahmoja olivat Taito & Tuuli (kuva 2). Kirjasarjoissa esiintyvien nimettyjen piirroshahmojen sekä valokuvissa esiintyvien henkilöiden perusteella yhdistimme naisen ulkonäköön pinkin värin, pitkät hiukset, kampaukset sekä mahdollisen otsatukan. Miesten ulkonäölle tyypillistä oli lyhyet hiukset ja hillitymmät vaatteet oletettuihin naishahmoihin verrattuna. Lisäksi miesoletetut käyttivät lippalakkia. Myös valokuvissa naisiin ja miehiin liitettiin samoja piirteitä kuin kirjan hahmojenkin osalta. Tunnistettavasti esitettyihin nais- ja mieshahmoihin liittyvät piirteet vahvistivat kirjan hahmojen sukupuolen määrittämistä. Jätimme analyysin ulkopuolelle oppikirjoissa esitetyt kuvat, joista sukupuolen määrittäminen oli epävarmaa. Käytämme tutkimuksesamme sanoja mies ja poika kuvaamaan niitä henkilöitä tai hahmoja, jotka analyysin perusteella oletimme mieheksi ja sanoja nainen ja tyttö kuvaamaan niitä henkilöitä tai hahmoja, jotka analyysin perusteella oletimme naiseksi.

KUVA 1. P6 3 Pisara -kirjasarjan hahmot.

KUVA 2. T6 114 Tutkimusmatka -kirjasarjan hahmot.

Perehdyttyämme tutkimusaineistoomme itsenäisesti, kävimme tutkimusaineiston yhteisesti läpi, ja toimme esiin kumpikin omat havaintomme. Osa tekemis-
tämme havainnoista oli samoja, osa havainnoista puolestaan heijasteli meidän
omia mielenkiinnonkohteitamme tutkijana. Yhteisen keskustelun pohjalta kirja-
simme ylös aineistossa toistuneita aiheita ja asioita, ja loimme niistä kategorioita
(taulukko 5). Havaintojen yhdistäminen rikasti alustavaa analyysia ja esiin nou-
sevia aiheita. Elo ja Kyngäs (2008, 108) ohjaavat artikkelissaan sisällönanalyysia
tekeviä tutkijoita valitsemaan, mitä nimitystä tutkijat käyttävät analyysin tulok-
sena saatavista havaintojen ryhmittelyistä. Meidän tutkimuksessamme näistä
ryhmittelyistä käytetään nimitystä kategoria, sillä koemme sen kuvaavan parhai-
ten meidän analyysiamme (ks. Elo & Kyngäs 2008).

TAULUKKO 5. Alustavat havainnot ja kategoriat.

Tyttöihin/Naisiin liitettyjä asioita	<ol style="list-style-type: none"> 3. hoiva, hellyys, vastuullisuus 4. puutarhanhoito 5. laittautuminen, näyttävyys ulko- näössä, pinkit vaatteet 6. enemmän tilaa erottua massasta kuin miehillä (esim. tyyleissä ja pukeutumi- sessa vaihtelua)
Poikiin/Miehiin liitettyjä asioita	<ul style="list-style-type: none"> • riehakkuus, rentous, villeyys • urheilu, pallopelit, huippu-urheilu • kulkuneuvot, teknologia

TAULUKKO 5. Alustavat havainnot ja kategoriat.

Muita havaintoja	<ul style="list-style-type: none"> • lähes kaikki hahmot sekä valokuvien henkilöt poikkeuksetta vaaleaihoisia ja hoikkia • heteronormatiivisuus kuvissa • kulttuuristereotyytiat • Taiton ja Tuulin asetelma (T5 & T6)
------------------	--

Analyysiprosessi sisältää Braunin ja Clarken (2006, 86) mukaan jatkuvaa edestakaista liikkumista aineiston, jo koodattujen yksiköiden ja raportoinnin välillä (Braun & Clarke 2006, 86). Analyysin aikana tutkija etsii aineistostaan yhtäläisyyksiä ja eroja, joita hän kuvaa kategorioissa (Graneheim ym. 2017, 30). Analysointivaiheessa yhdistelimme, muokkasimme ja loimme uusia kategorioita useita kertoja ja kävimme tutkimusaineistomme läpi lukuisia kertoja eri näkökulmista. Kuten Graneheim ja muut (2017, 30) toteavat, sisällönanalyysin prosessissa tutkija siirtyy konkreettisista ja spesifeistä havainnoista kohti abstraktia ja yleistä, mekin aloimme kirjoittamaan yksittäisten havaintojen pohjalta jokaista kategoriaa yhdistäviä kuvauksia.

Saatuamme tähänastiset kategoriat täydennettyä kattavasti, tarkastelimme sekä yksittäisiä aineisto-otteita että kokonaisia kategorioita tutkimuskysymyksen näkökulmasta. Pohdimme havaintojemme yhteyttä sukupuolen esittämiseen, pyrkimällä jokaisen yksittäisen havainnon kohdalla vastaamaan seuraaviin kysymyksiin: 1. Miten havainto x liittyy sukupuolen esittämiseen suhteessa kategoriaan x? 2. Liittyykö havainto x myös johonkin muuhun kategoriaan? Tämän perusteella täsmensimme kategorioiden sisältöjä entisestään, sekä saimme luotua useampaan kategoriaan alakategorioita. Poistimme muun muassa kulttuuristereotyytioita koskevan kategorian, ja sijoitimme muihin kuin länsimaiseen kulttuuriin liittyvät havainnot muiden, sukupuolen esitystapaan liittyvien kategorioiden alle. Samalla yhdistimme joitakin kategorioita yläkategorioiden alle.

Monet tässä vaiheessa olemassa olevat kategoriat sisälsivät oletuksen siitä, että jonkin asia tai ominaisuus esiintyi vahvemmin pelkästään mies- tai naisukupuolen keskuudessa. Saadaksemme vahvistuksen tulkintojemme todenperäi-

syydelle, etsimme kategorioidemme oletuksiin liittyvät ”vastakategoriat” tarkastelemalla samojen asioiden esittämistä toisen sukupuolen näkökulmasta (ks. Syrjäläinen 1994, 90; Braun & Clarke 2006, 87). Toimimalla näin, pyrimme saamaan varmuutta siihen, että kyseinen asia tosiaan esiintyi aineistossa, eikä ollut pelkästään arvailua alustavien oletustemme pohjalta.

Vastakategorisoinnissa jaottelimme kategoriat *mies*, *nainen*, *molemmat* ja *muut kulttuurit* osioihin, joiden alle lajittelimme kyseisen kategorian yksittäiset havainnot. *Miehet*-osion alle kirjasimme pelkästään miehiin liittyvät kategorian suuntaiset havainnot, *naiset*-osion alle kirjasimme pelkästään naisiin liittyvät kategorian suuntaiset havainnot ja *molemmat*-osion alle kirjasimme sekä miehiin että naisiin liittyvät havainnot, joissa kumpikin sukupuoli esitetään saman havaintoyksikön sisällä. Tämän lisäksi osion *muut kulttuurit* yhteyteen kirjasimme kategorian havainnoista ne, jotka liittyivät muuhun kuin länsimaiseen eli yksinkertaistettuna eurooppalaiseen tai pohjoisamerikkalaiseen kulttuuriin. Osio *muut kulttuurit* kuulostaa herkästi siltä, että jaottelisimme ihmiset meihin ja muihin. Tutkimuksessa määrittelimme kuitenkin muut kulttuurit tarkoittamaan oppikirja-aineistomme niitä havaintoja, jotka liittyivät eri maanosien kulttuuri- ja maantiedon osioihin. Ratkaisumme jaotella muussa kuin länsimaisen kulttuurin piirissä tapahtuva sukupuolen esittäminen erilleen perustui tietoon siitä, että sukupuoliin liitettävät ominaisuudet, odotukset ja esitystavat ovat sidoksissa ympäröivään kulttuuriin eikä jaottelumme sisällä arvottamista länsimaisen kulttuurin ja muiden kulttuurien välillä. Kategorioiden sisälle luotu mies-nainen-molemmat-muut kulttuurit -jaottelu selvensi jokaisen kategorian sisäisten havaintojen suhdetta sukupuolen esittämisen näkökulmasta. Vastakategorioiden perusteella kumosimme yhden alakategorian sisältämän oletuksen: Vastoin aiempaa oletustamme huomasimme, ettei mies- ja naissukupuolen esittämisessä ollut eroa *teknologian* alakategorioista *näyttölliset teknologiat* -kohdassa.

Tulokset ovat kuvattuja kategorioiden sisältöjä, eli kategorioiden merkityksiä (Elo & Kyngäs 2008, 112). Graneheimin ja kumppaneiden (2017, 33) mukaan analyysin lopputuloksen kannalta on tärkeää miettiä, vastaavatko kategoriat tutkimuskysymykseen. Analyysin viimeisessä vaiheessa loimme kategorioidemme

pohjalta tutkimuskysymyksemme mukaiset kuvaukset siitä, miten sukupuoli esitetään ympäristöopin 5- ja 6.-luokan oppikirjoissa. Taulukossa 6 havainnollistamme lopullisia kategorioita. Tarkastelimme erikseen sekä mies- että naissukupuolta, joihin kumpaankin liitimme kielellisiä ja ulkonäöllisiä havaintoja. Toimijuuden kannalta tarkastellessa, miessukupuolta korostuneesti kuvaavia kategorioita olivat aktiivisuus, urheilu, miessukupuolittuneet ammatit sekä moottoriajoneuvot ja teknologia. Naissukupuolen osalta puolestaan korostuneiksi kategorioiksi muodostuivat passiivisuus ja poseeraus, vastuullisuus ja esimerkillisyys, hoiva, hellyys ja välittäminen, kasvien- ja puutarhanhoito, naissukupuolittuneet ammatit sekä kulkuneuvot ja arkinen teknologia. Heteronormatiivisuus ja sen vaikutukset koskettivat molempien sukupuolten kuvaamista, ja näin ollen emme liittäneet niitä erikseen mies- ja naissukupuolen kuvausten yhteyteen. Tarkastelemme tuloksissa erikseen kirjan hahmojen kautta tapahtuvaa sukupuolen esittämistä, sillä hahmoille annettujen piirteiden kautta sukupuolen esittäminen tapahtuu laajemmin.

TAULUKKO 6. Lopulliset kategoriat

Mies	kielelliset esitystavat, sukupuolelle tyypillinen ulkoinen olemus, aktiivisuus, urheilu, ammatit, moottoriajoneuvot ja teknologia
Nainen	kielelliset esitystavat, sukupuolelle tyypillinen ulkoinen olemus, passiivisuus ja poseeraus vastuullisuus ja esimerkillisyys, hoiva, hellyys ja välittäminen, kasvien- ja puutarhanhoito, kulkuneuvot ja arkinen teknologia
Sukupuolille yhteinen	heteronormatiivisuus
Oppikirjojen hahmot	Tutkimusmatkan hahmot & Pisan hahmot

4.4 Eettiset ratkaisut

Toisin kuin haastattelun ja kyselyn avulla kerätyissä tutkimusaineistossa, oppikirja-analyysissä meillä tutkijoina ei ollut vaikutusmahdollisuutta siihen, mitä aineistomme sisälsi: tutkimusaineistoksi valitsemiemme oppikirjojen sisältö on

meistä täysin riippumatonta. Aineistomme luonteen vuoksi aineiston säilyttämistä ei tarvinnut miettiä henkilötietojen tai aineiston arkaluontoisuuden takia, eikä aineisto-otteita kuten tekstikatkelmia tai valokuvia tarvinnut anonymisoida. Myös usein sisällönanalyysiin liitetty epäily aineiston riittävydestä on meidän tutkimuksemme kannalta ratkaistu sillä, että valitsimme tutkimusaineistoksemme jokaisen oppikirjan, joilla on merkitystä tutkimuskysymyksemme kannalta.

Tutkimusmenetelmäksi valitsemamme laadullinen sisällönanalyysi tarjosi mahdollisuuden tarkastella sekä oppikirjojen kuvitusta että tekstiä. Sisällönanalyysissä tutkijan tulkinnalla on kuitenkin suuri rooli. Tästä syystä Heikkinen, Huttunen, Niglas ja Tynjälä (2005, 343) haastavatkin sisällönanalyysia tutkimusmenetelmänä, ja kysyvät kuinka voidaan varmistua siitä, ettei tulkinnan tulos ole vain vallitsevan ideologian tuottamaa totuutta. Ei kuitenkaan ole olemassa yhtä oikeaa tapaa toteuttaa sisällönanalyysia (Elo & Kyngäs 2008, 113), ja eri tutkijat epäilemättä tekisivät erilaisia ratkaisuja analyysiprosessin aikana. Koska sisällönanalyysiprosessi ei etene aina saman kaavan mukaisesti, korostuukin tutkimuksen luotettavuuden arvioinnissa analyysiprosessin esittäminen. Jotta lukija voisi ymmärtää miten tuloksiin on päädytty, tulee tutkijan kuvata huolellisesti analyysissä tehdyt valinnat (Graneheim ym. 2017, 33). Kerroimme analyysiprosessin etenemisestä mahdollisimman tarkasti ja avasimme tekemiämme valintoja. Elo ja Kyngäs (2008, 112) suosittelevat taulukoiden käyttämistä aineiston ja tulosten välisten yhteyksien avaamiseen. Käytimme taulukkoja havainnollistamaan analyysiprosessin kulkua ja analyysin eri vaiheita. Käytimme tulosten raportoinnissa aineisto-otteita ja kuvia tukemaan päätelmiämme. Toimimalla näin saimme tuotua aineiston äänen kuuluviin havaintojemme yhteydessä, mikä osaltaan lisää tutkimuksen luotettavuutta ja tiedon rikkautta (Elo & Kyngäs 2008, 113–114; Graneheim ym. 2017, 33).

Tutkijapositionamme on se, että olemme kumpikin nuoria kasvatustieteen opiskelijoita, jotka luultavasti tarkastelevat oppikirjojen sukupuolen representaatiota eri näkökulmasta kuin esimerkiksi keski-ikäinen, mieheksi identifioituva hen-

kilö. Lisäksi kiinnostuksemme tasa-arvo- ja sukupuolikysymyksiä kohtaan johdatteli meidät tämän tutkimusaiheen pariin. Vaikka mielenkiintomme sukupuolikysymyksiin veti meitä tutkimusaiheemme pariin, teimme kuitenkin alustavassa analyysissä toisistamme eriäviä havaintoja: itsenäisesti tehdyt havainnot heijastelivat enemmän kummankin tutkijan omia mielenkiinnonkohteita sekä arvoja. Kuitenkin yhdessä toteutettu analyysiprosessi auttoi meitä tarkastelemaan aineistoa arvoneutraalimmin, mikä toi aineiston analyysiin monipuolisuutta ja sitä kautta myös luotettavuutta.

Olimme perehtyneet tutkimuskysymykseemme liittyvään teoriaan sekä aiempaan tutkimukseen ennen, kuin aloitimme analyysin tekemisen. Aiempi perehtyminen aiheeseen saattoi johdatella analyysiamme, vaikka tietoisesti pyrimmekin tarkastelussamme sekä aineistolähtöisyyteen että täyteen objektiivisyyteen. Braun ja Clarke (2006, 86) sanovat, että tutkijan perehtyminen teoriaan ennen analysointivaihetta voi osaltaan kaventaa itse analyysia. Toisaalta taas, aiheeseen perehtyneenä tutkija saattaa olla herkistyneempi aineistolleen ja tutkimuksen aiheelleen ja näin ollen teoriaan perehtymisellä tutkija voi saada rikastettua analyysiaan. (Syrjäläinen 1994, 90, Braun & Clarke 2006, 86.)

5 SUKUPUOLEN ESITTÄMINEN OPPIKIRJOISSA

Vaikka tutkimustulosten pääpaino on oppikirjojen kuvissa, tarkastelimme myös oppikirjoissa käytettävää kieltä. Havaitimme, että oppikirjoissa esiintyy monia naisiin ja miehiin sukupuolittuneita sanoja. Tarkastelemme sukupuolten esittämistä kielen lisäksi ulkonäön ja toimijuuden näkökulmasta. Miehen toimijuus esitetään aktiivisuuden, urheilun, ammattien sekä moottoriajoneuvojen ja teknologian kautta. Naisen toimijuus esitetään passiivisuuden, poseerauksen, vastuullisuuden, huolenpidon, ammattien sekä kulkuneuvojen ja teknologian kautta. Tämän jälkeen käsittelemme sukupuolia tasaisesti koskevan heteronormatiivisuuden. Lopuksi avaamme sukupuolen esittämistä oppikirjan hahmojen kautta.

5.1 Miessukupuolen esittäminen oppikirjoissa

Miessukupuoli kielessä. Miessukupuoli on läsnä arkikielessä jopa huomaamatta. Sanat, kuten *esi-isä*, *tikku-ukko* ja *jokamiehenoiseudet* kulkevat luontevana osana arkipuheessa, mutta ilman syvällisempää tarkastelua ne voivat helposti hukkua osaksi kieltä. Miessukupuolta ilmaisevia luontoaiheisia sanoja esiintyy vain muutamia, kuten *tukkimiehentäi* ja *ukonkorento*. Tekstissä mainitaan myös sanat *palomies*, joka sanana sisältää sanan *mies* ja näin välittää mielikuvaa siitä, että palomies on aina miessukupuolen edustaja. Huomionarvoista on etenkin etu- ja sukunimeltä mainittujen miesten osuus oppikirjoissa. Oppikirjat sisältävät esimerkiksi nimiä *Tero Kirjosalo*, *Lauri Kovanen*, *Timo Laine*, *James Webb*, *Neil Armstrong*, *Edmund Hillary*, *Tenzing Norgay* ja *Isaac Newton*. Mies on mainittu etenkin silloin, kun kyse on hänen saavutuksistaan: *”Astronautti Neil Armstrongin oli ensimmäinen, joka astui Kuun pinnalle.”* (T6 122) tai kuinka *”Ensimmäiset ihmiset, jotka nousivat Mount Everestin huipulle, olivat englantilainen Edmund Hillary ja nepalilainen Tenzing Norgay vuonna 1953.”* (T6 184). Historialla voi olla vaikutusta siihen, miksi mies ylipäänsä on ollut ensimmäinen, kun kyse on merkittävistä ja maailmaa mullistavista teoista. Yhteiskunnan normien kasvattamana mies on omak-

sunut tietyn rohkeuden ja seikkailunhaluisuuden ja myös hänen mahdollisuutensa ovat olleet yhteiskunnallisesti paremmat lähteä valloittamaan avaruutta ja vuoria.

Ulkoiset ominaisuudet, ulkonäkö ja pukeutuminen. Aineiston perusteella tyypillinen mieshenkilö on valkoihoinen, vammaton, ruumiinrakenteeltaan hoikka ja iältään nuori. Mies on lyhythiuksinen ja yksinkertaisiin vaatteisiin pukeutunut. Miehellä on usein päähine, kuten lippalakki tai pipo. Toisinaan miespuolisen henkilön vaatteissa on kuoseja, joista yleisimpiä ovat ruutu ja raita. Vaatteissa näkyy lisäksi logoja sekä pelinumeroita. Värien käyttö vaateuksissa ei eroa muiden kulttuurien ja länsimaisen kulttuurin välillä. Poikkeuksen tähän tekee Intia, missä mies pukeutuu värikkäisiin vaatteisiin. Miehen ulkonäön representaatio on kapea, sillä mies esitetään melko geneerisesti. Oppikirjoissa ei esiinny kuvia, joissa mies olisi ulkonäöllisesti normista poikkeava pukeutumislleen tai muilla ulkonäöllisillä piirteillään tai valinnoillaan. Jos oppikirjoissa esittäisiin ulkonäöstä kiinnostunut, eri tyylin omaava, meikattu tai muulla tapaa laittautunut mies, olisi se kirjantekijöiltä erottuva valinta, sillä edellä mainitut ulkonäölliset valinnat liitetään usein naissukupuoleen. Ulkonäöstään kiinnostunut mies voidaan nähdä feminiinisenä, outona tai henkilön seksuaalisesta suuntautumisesta voitaisiin tehdä oletuksia.

Kun oppikirjoissa käsitellään murrosikää, teksti välittää oletuksia siitä, millainen mieheksi kasvavan pojan tulisi olla ulkonäöllisesti. Pituuskasvu, hartioiden leveneminen ja lihasten voimistuminen liitetään kirjoissa erityisesti miessukupuoleen. Kuvaan, jossa on kolme poikaa, liittyy kuvateksti *“Murrosiässä pituuskasvu on nopeaa. Pituuskasvu periytyy: niinpä pitkien vanhempien lapsista tulee useimmiten pitkiä.”* (T5 108). Huomionarvoista on se, että molemmissa kirjasarjoissa ulkonäköpaineet liitetään miessukupuoleen kuvien ja tekstin välityksellä, vaikka yleisesti ulkonäköpaineet yhdistetään yhteiskunnassa naissukupuolen ongelmaksi. Ulkonäköpaineista kertoo muun muassa tekstiote *“Olen ihan epätoivoinen, koska kasvoihini on ilmestynyt paljon finnejä. -- Pelkään, että muut haukkuvat minua ja pitävät rumana. Miten pääsisin eroon finneistä?”* (P5 79), josta käy selvästi ilmi pojan huolestuneisuus omasta ulkonäöstään. Oppikirja esittää automaationa sen, että

murrosiässä miehelle kasvaa viikset ja heidän äänensä madaltuu. Murrosikää käsittelevissä kappaleissa miessukupuolisille suositellaan myös deodorantin käyttöä: *“Ihon hikirauhaset ja talirauhaset alkavat toimia vilkkaammin. Siksi päivittäinen pesu ja deodorantin käyttö on tarpeen.”* (T5 109).

Kuva T6 212 Lippalakit ovat yleisiä miespuolisilla henkilöillä.

Kuva T6 216 Miespuolisen henkilön vaatus on hyvin pelkistetty.

Kuva T6 156 Intiassa miesten pukeutuminen on värikkäämpää.

Kuva T6 211 Poika tutkii peilikuvaansa.

Toimijuus. Aineistossa miessukupuoli esitetään aktiivisena. Aktiivisuudella tarkoitamme tilannetta, jossa kuvan henkilö on parhaillaan tekemässä jotakin. Miehen aktiivisuus näyttäytyy aineistossa riehakkuutena ja rentona tekemisenä. Miehen aktiivinen toiminta vaatii usein jotain taitoa kuten breakdance tai autolla ajaminen. Kulttuurista riippumatta miespuolinen henkilö esitetään toiminnan kautta, kuten lennättämässä leijaa tai esittämässä katutaidetta. Toisinaan mies esitetään myös arkisissa ja helppoissa askareissa, kuten tekemässä kotitöitä. Miehen ollessa passiivinen, kuten poseerattaessa, on mies silti usein aktiivinen. Tämä käy ilmi esimerkiksi kuvasta (T5 69), jossa poika samanaikaisesti sekä tanssii breakdancea että hymyilee kameralle, eikä miespuolisen henkilön toiminta keskeydy kuvan ottamisen ajaksi. Harvoin mies esitetään pelkästään poseeraamassa

kuvissa. Aineistosta löydetyt tulokset noudattavat osiltaan stereotypiaa siitä, että mies on aktiivinen, riehakas ja osaava.

Stereotypian mukaisesti miestä ei kuvata pitämässä huolta lapsista tai osoittamassa hellyyttä yksittäistä poikkeusta lukuun ottamatta (P5 29). Mies osoittaa harvoin hoivaavaa, välittävää tai huoltapitävää kosketusta, varsinkaan toisille miehille. Miesten välistä kosketusta esiintyy kuitenkin enemmän muita kulttuureita koskevissa kuvissa. Kosketus on kuitenkin luonteeltaan toverillista, sillä useassa kuvassa miehet pitävät käsiään toistensa hartioilla. Aineistossa on kuvia, joissa miespuolinen henkilö kokee yksinäisyyttä tai on surullinen. Näissä kuvissa poika peittää kasvonsa, jää yksin tai vetäytyy syrjään eikä saa lohduttavaa tukea. Kirjan kuvateksti korostaa tuen tärkeyttä: "Jokainen haluaa joskus olla hetken itsekseen. Yksin ei kuitenkaan kannata jäädä liian pitkäksi aikaa." (P6 42).

KUVA 7. T5 69 Miespuolinen henkilö on kuvassa aktiivinen, mutta samalla poseeraa.

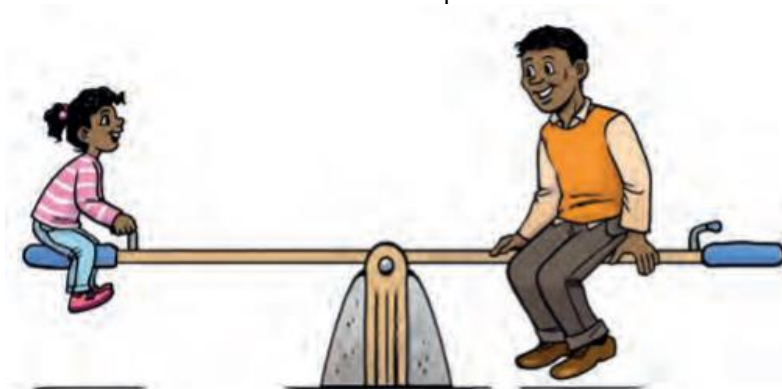
KUVA 8. P6 16 Toverillinen kosketus korostuu muissa kulttuureissa.

KUVA 9. P6 42 Miespuolinen henkilö yksin murehtimassa.

KUVA 10. P5 29 Mies viettää aikaa lapsen kanssa.

Urheilu. Urheiluun ja liikuntaan liittyviä kuvia on oppikirjoissa lukuisasti, ja mies on niissä keskeinen toimija. Kuvien perusteella erityisesti huippu-urheilu kuuluu miessukupuolelle. Kaikki urheilua koskevat kuvat on otettu kesken pelitilanteen ja niissä korostuu kirjan tekstien välityksellä fyysinen suorituskyky, miesurheilun arvostus ja kannattajien huuma. Esimerkiksi Valio-liigaottelusta otetusta kuvasta kirjoitetaan seuraavaa: *“Täysi stadion, kymmeniä tuhansia ihmisiä seuraa jännittyneenä pelikentän tapahtumia. Katsomo räjähtää, kun kotijoukkue Chelsea tekee maalin. --”* (T5 136). Samaan kuvaan liittyvä kuvateksti *“Mistä maista ovat seuraavat jalkapalloseurat FC Barcelona, Real Madrid, AS Roma, Bayern München, Manchester United ja Paris SG?”* (T5 136) olettaa, että kirjan lukija tietää kyseiset joukkueet. Kyseisessä kuvassa on kaksi miesjalkapalloilijaa, jotka esitetään kesken pelitilanteen tunnistettavasti. Muutenkin miespelaaja on usein tunnistettavissa kuvasta, sillä hänellä on peliasu, josta ilmenee urheiluseuran nimi sekä joissain tapauksissa myös pelaajan sukunimi ja pelinumero.

KUVA 11. T5 136 Kaksinkamppailutilanne jalkapallo-ottelusta, jossa Chelsea pelaa Manchester Citya vastaan.

KUVA 12. T5 86 Pelitilannekuva HIFK:n ja Sportin välisestä jääkiekon liigaottelusta.

Miessukupuolittuneet ammatit. Ammattien sukupuolittuneisuus on yhteiskunnassa hyvin yleistä. Lähes kaikki oppikirjoissa miessukupuoleen yhdistetyt työt ovat stereotyyppisiä. Ammatit, joissa mies esitetään, ovat piilomaskuliinisia eli niiden edustajan oletetaan olevan mies pelkän ammattinimikkeen perusteella. Myös aineiston kuvat vahvistavat tätä käsitystä piilomaskuliinisuudesta. Jo aiemmin mainitun ammattuurheilijan lisäksi miehen ammatteja ovat poliisi ja sammuttaja, joiden kautta miehen rooli voidaan nähdä pelastajana ja sankarina. Mies työskentelee metsään ja luontoon liittyvissä ammateissa kuten karjan- ja poronhoitajana, metsäntutkimuslaitoksen tutkijana tai metsähallituksen suunnittelijana, metsänhoitajana tai puuseppänä. Tieteeseen ja teknologiaan liittyvät am-

matit esitetään niin ikään miessukupuolen kautta. Tällaisia ammatteja ovat astronautti ja keksijä. Lisäksi mies esitetään työskentelemässä laboratoriossa ja koneiden parissa. Haaveammateista puhuttaessa poika kertoo haluavansa isona lääkäriksi: *“Minun tavoitteenani on valmistua lääkäriksi. Se vaatii kovaa työtä, mutta olen valmis opiskelemaan.”* (P6 95). Italiassa mies toimii paavina ja gondolieerina, jotka nähdään perinteisesti miesten ammatteina. Poikkeuksen miehelle tyypillisiin ammatteihin tekee miehen työskentely marjanmyyjänä ja mallina. Muissa kulttuureissa miehen työ painottuu maataloustöihin sekä mies nähdään myös terveydenhuoltoalalla, mikä poikkeaa länsimaissa miehiin liitetystä ammateista.

KUVA 13. T6 43 Metsään liittyvissä ammateissa työskentelee oppikirjan mukaan usein mies.

KUVA 14. P6 86 Miehet tekevät töitä tietokoneiden ja monitorien parissa.

Moottoriajoneuvot ja teknologia. Teknologia ja moottoriajoneuvot ovat läsnä aineistossa. Stereotyyppisesti teknologia ja moottoriajoneuvot liitetään miessukupuoleen, jonka edustajan ajatellaan olevan kiinnostunut teknologiasta ja moottoriajoneuvoista ja sitä kautta myös tietävän niistä. Aineiston perusteella voidaan havaita, että miespuolinen henkilö toimii poikkeuksetta kuskina, kun kyseessä on jokin moottoriajoneuvo kuten auto tai moottoripyörä. Miehestä välittyy kuva rohkeana ja rationaalisena henkilönä, joka on kykenevä kuljettajaksi. Miessukupuolen edustaja esitetään myös työskentelemässä koneiden parissa. Mies hallitsee arkisten teknologialaitteiden lisäksi sekä taitoa vaativat että monimutkaiset koneet ja laitteet. Näitä ovat esimerkiksi tehdaskoneet, monitorit, teknologiakäsi ja aurinkopaneelireppu. Mies näyttäytyy henkilönä, joka on kiinnostunut uusista teknologisista innovaatioista. Tästä kertoo muun muassa kuva, jossa miehellä on aurinkopaneelireppu selässään. Kyseiseen kuvaan liittyy kuvateksti *“Aurinkopaneeleja voidaan käyttää yhä monipuolisemmin. Repussa olevan paneelin avulla voi ladata puhelimen ja tietokoneen akkuja.”* (P6 88).

KUVA 15. T6 148 Mies toimii moottoriajoneuvon kuljettajan paikalla.

KUVA 16. P6 21 Muissa kulttuureissa miehet kulkevat moottoripyörillä.

KUVA 17. P6 88 Mies esitetään selässään aurinkopaneelireppu, joka ei ole arkinen teknologiaite

5.2 Naissukupuolen esittäminen oppikirjoissa

Naissukupuoli kielessä. Oppikirjoista naissukupuolisia nimiä löytyy etenkin luontoon liittyvistä sanoista. Näitä ovat esimerkiksi *sinitäinen*, *valkovuokko*, *marja*, *rönsylilja*, *heinäsirkka* ja *papukaija*. Aineistossa mainitaan etu- ja sukunimeltä vain kolme naissukupuolen edustajaa, jotka ovat *Tiina Karttunen*, *Liisi Otava* ja *Malala Yousafzai*. *Yousafzaista* on kirjassa kuva sekä kuvatekstissä on mainittu hänen saavutuksensa. Hän on myös siitä poikkeuksellinen aineistossa, ettei hän ole valkoinen nainen. Toisaalta oppikirjassa esitetään kuva (T5 89) lumilautailija Enni Rukajärvestä, joka tuulettaa iloisesti. Rukajärveä ei kuitenkaan mainita nimeltä eikä

kuvasta käy ilmi hänen urheilulajinsa. Rukajärvestä otetun kuvan kuvateksti on *“Aivojen suojaaminen kypärällä on tarpeen esimerkiksi monissa urheilulajeissa”* (T5 89), mikä viittaa osaamisen sijaan turvallisuuteen. Vähäiset maininnat oppikirjoissa esiin nostetuista naisista voivat selittyä sillä, että naisella on ollut historiassa vähän vaikutusvaltaa tai ylipäänsä mahdollisuuksia toteuttaa itseään.

KUVA 18. T6 159 Kuvassa Nobelin rauhanpalkinnon saanut pakistanilainen Malala Yousafzai.

Ulkoiset ominaisuudet, ulkonäkö ja pukeutuminen. Oppikirjoissa esiintyvä naishenkilö on lähes poikkeuksetta valkoihoinen, vammaton, ruumiinrakenteeltaan hoikka ja iältään nuori. Naisella on lähes aina pitkät hiukset ja usein myös otsatukka. Naisella saattaa olla jokin kampausta, kuten poninhäntä tai letit. Kuvien välityksellä oppikirjat vahvistavat stereotypiaa siitä, että pinkki on naissukupuoleen liittyvä väri, sillä naispuolisen henkilön päällä on usein pinkkejä vaatteita tai asusteita. Lisäksi naisen vaatteissa esiintyy paljon kuoseja ja nainen käyttää toisinaan asusteita, kuten kaulahuiveja sekä koruja. Eri kulttuureissa nainen pukeutuu värikkäisiin vaatteisiin ja asusteisiin. Aineistoa tarkasteltaessa syntyy vaikutelma, että naisella on tilaa ilmaista itseään vaatteiden ja ulkonäön kautta. Havainnollistavana esimerkkinä toimii Pisara-kirjan kuva (P6 46), jonka kuvatekstinä toimii *“Ulkonäkö, tyyli, musiikkimaku ja harrastukset ovat osa identiteettiä”*.

Kuvassa esitetään muun muassa nainen, jolla on räikeänväriset hiukset ja kasvoissa lävistys, animetyyliin pukeutuvia naisia sekä rastahiuksisia naisia. Aineistossa annetaan ymmärtää, että nainen on kiinnostunut muodista ja ulkonäöstään. Murrosiän aikana naiskehossa tapahtuu paljon muutoksia: Nainen kasvaa pituutta, hänen ihonsa rasvoittuu, karvoitus lisääntyy ja hänelle ilmestyy finnejä. Naiselle suositellaan käytettäväksi deodoranttia, ja sen käyttöön annetaan ohjeita. Lisäksi aineistossa annetaan erityisesti tytölle suunnattuja ohjeita, kuten suositus ostaa rintaliivit: "Rintaliivien hankkiminen on ajankohtaista silloin, kun rintasi ovat alkaneet kasvaa." (P5 78). Lisäksi kuukautisiin liittyvää jännitystä korostetaan seuraavanlaisesti: "Kuukautisten alkaminen on kaikille tytöille jännittävää. -- Olisi varmasti hyvä, jos voisit keskustella asiasta äitisi tai jonkun muun luotettavan henkilön kanssa ennen leirille lähtöä." (P5 79). Kuukautisten alkamisen yhteydessä mainitaan naispuolisen henkilön kehon muuttuvan naisellisemmaksi (P5 79). On erikoista, että kuukautiset ovat merkki naisellisuudesta. Kehon muutoksia ei kuitenkaan käsitellä toivottuina vaan ainoastaan häpeän ja jännityksen kautta. Kehon muutoksissa ei myöskään huomioida esimerkiksi trans-, inter- tai muunsukupuolisia.

KUVA 19. T5 77 Naispuolisella henkilöllä on usein pitkät hiukset ja pinkkejä vaatteita.

KUVA 20. P6 92 Naiset pukeutuvat värikkäisiin vaatteisiin ja ovat kiinnostuneita muodista. Etenkin muissa kulttuureissa kuosit ja värit ovat yleisiä.

KUVA 21. P6 46 Naisilla on vaihtoehtoja ilmaista ulkonäköään monipuolisesti.

Toimijuus. Nainen esitetään aineistossa useammin passiivisena kuin aktiivisena. Määritelmämme mukaan passiivisuuteen liittyy pysähtynyt asento, katse kameraan, hymy ja poseeraus. Naiselle on tyypillistä olla kuvissa hillitysti tekemättä mitään toimintaa samanaikaisesti. Sen sijaan nainen vain poseeraa kuvissa, mikä on myös yhteiskunnallisesti usein naisen rooli. Harvoissa oppikirjojen kuvissa nainen on aktiivinen. Kun nainen esitetään aktiivisena, liittyy hänen toimintansa usein kotitöihin, laulamiseen tai soittamiseen. Usein aktiivinen tekeminen on kuitenkin pysähtynyt ja nainen poseeraa kameraan päin. Oppikirjoissa nainen nähdään esimerkiksi geokätköilemässä, lumilautailemassa tai vaeltamassa, mutta näissä kaikissa kuvissa toiminta on keskeytynyt ja nainen katsoo kameraan. Naista ei nähdä kuvissa, joissa urheilusuoritus on meneillään.

Muissa kulttuureissa naisen aktiivisuus näyttäytyy poseerauksen kautta: kotitöitä tekevä nainen keskeyttää tekemisen katsoessaan kameraan. Aktiivisimmillaan nainen on kuvissa, joissa hän esiintyy yhdessä miespuolisten henkilöiden kanssa. Tästä esimerkkinä toimivat kuvat, joissa nainen osallistuu mielenilmaukseen (P6 10) ja leikkii vesisotaa miespuolisten henkilöiden kanssa (P5 58).

KUVA 22. P5 120 Tyttö katsoo kameraan ja hymyilee.

KUVA 23. P6 80 Tyttö esitetään puutarhatöissä aktiivisena, mutta hän myös poseeraa.

KUVA 24. T6 69 Tyttö nostaa vettä kaivosta katsoen samalla kameraan.

KUVA 25. T5 111 Lapset hyppäävät riehakkaasti ilmaan ja tyttö katsoo kameraan hymyillen.

KUVA 26. P6 10 Mielenilmauksessa nainen esitetään aktiivisena.

Vastuullisuus ja esimerkillisyys. Oppikirjoissa on sisältöjä, joissa opetetaan pitämään huolta itsestä, muista sekä ympäristöstä. Havaitsimme, että vastuullisuus yhdistetään korostuneesti naissukupuoleen, mikä vahvistaa stereotyyppia vastuullisesta, huolehtivasta ja esimerkillisestä naisesta. Vastuullisuudella tarkoitamme seuraavia asioita: terveelliset elämäntavat kuten riittävä uni ja terveellinen ruokavalio, turvallisuus kuten kypärän ja turvavyön käyttö, vaatteiden kierrätys ja kotityöt kuten ruoanlaitto, siivoaminen ja lastenhoito.

Jokaisessa Tutkimusmatka 5 -oppikirjan Tutki ja toimi -osioissa tyttö toimii mallina sille, kuinka oppilaiden tulisi tehdä pieniä tutkimuksia. Kuvien lisäksi myös kuvatekstit rakentavat ja vahvistavat naisen roolia esimerkillisenä ja vastuullisena henkilönä. Kuvissa, joissa nainen esitetään harrastamassa liikuntaa, painotetaan urheilun sijaan turvallisuuden tärkeyttä. Nainen toimii roolimallina kuvissa, joiden kuvatekstit *“Oikeat varusteet suojaavat loukkaantumisilta.”* (T6 220)

ja *“Aivojen suojaaminen kypärällä on tarpeen esimerkiksi monissa urheilulajeissa.”* (T5 89) korostavat suojarahusteiden käytön merkitystä. Nainen esitetään myös itsettään ja muista huolehtivana, mikä ilmenee muun muassa seuraavien kuvatekstien kautta: *“Riittävä uni on välttämätöntä aivojen toiminnan kannalta.”* (T5 88) ja *“Suoja suun edessä on kohteliaisuutta: oman sairauden ei haluta leviävän muille.”* (T6 191).

KUVA 27. T6 220 Tyttö huolehtii turvallisuudestaan käyttämällä kypärää.

KUVA 28. T5 88 Riittävän unen merkitystä havainnollistetaan naispuolisen henkilön kautta.

Hoiva, hellyys ja välittäminen. Piilofeminiinisyyden näkyminen toiminnassa, jonka kautta nainen esitetään. Perinteisesti yhteiskunnassa hoivaaminen nähdään nai-

sen tehtävänä. Tätä oletusta vahvistaa esimerkiksi kuva (T5 200) kahdesta mehiläisiä hoitavasta tytöstä, jonka yhteydessä kuvatekstissä mainitaan sana *mehiläishoitaja*.

Monissa aineiston tapauksissa lapsen äidillä on vastuu lastenhoidosta, mutta tätä vastuuta jaetaan myös muille naishenkilöille. Tämä korostuu etenkin kuvissa, joissa käsitellään muuta kuin länsimaista kulttuuria. Näissä kuvissa usein jo nuori tyttö esitetään pitämässä huolta lapsista. Hoivavietti näyttäytyy biologisena ja synnynnäisenä piirteenä, vaikka tosiasiallisesti kyse on sosialisatioprosessista, jossa yksilö oppii toimimaan sukupuolelle ominaisella tavalla. Kirjan kuvat vahvistavat tätä stereotypiaa.

Oppikirjojen kuvissa naiselle on tyypillistä osoittaa hellyyttä ja koskettaa, mikä mukailee myös yhteiskunnan normeja. Usein hellyydenosoitus ja välittäminen tapahtuu kosketuksen kautta, esimerkiksi halaamalla tai pitämällä toista henkilöä kädestä kiinni. Naispuolinen henkilö ilmaisee tunteitaan ilmeiden ja eleiden kautta. Nainen esitetään lohduttamassa ystäväänsä kuunnellen, auttaen tai koskettaen häntä välittävästi. Monissa kuvissa käsitellään yksin jäämistä, ystävyuden merkitystä sekä lohduttamista. Tätä vahvistavat kuvatestit *“Läheisyys tuo turvaa ja mielihyvää.”* (T6 217) ja *“Ystävä lohduttaa, auttaa ja kannustaa.”* (T6 214). Naisen välittäminen kohdistuu ihmisten lisäksi myös eläimiin: *“Minua huolestuttaa se, että eläimiä kohdellaan huonosti joillakin maatiloilla ja kodeissakin.”* (P6 95).

KUVA 29. P5 102 Naiset huolehtivat lapsista.

KUVA 30. T6 217 Tyttö haluaa pehmolelua osoittaen hellyyttä ja läheisyyttä.

KUVA 31. P6 42 Tyttö lohduttaa ja tukee ystävää sekä koskettaa välittävästi.

Kasvien- ja puutarhanhoito. Kasvien- ja puutarhanhoito edellyttää vastuullisuutta ja huolenpitoa. Aineistossa kasvien- ja puutarhanhoitoon liittyvät asiat esitetään vain naissukupuolen kautta, mikä välittää kuvaa naisen kiinnostuksesta kasvien hoitoa kohtaan. Muun muassa kuvateksti "*Kasveja pitää kastella, mutta ei liikaa, koska liika vesi voi tappaa kasvin juuret.*" (P6 82) korostaa vastuullisuuden lisäksi huolellisuuden merkitystä. Kuva (T6 187), jossa nainen ja tyttö kastelevat viljelylaatikon istutuksia, antaa ymmärtää kiinnostuksen puutarhanhoitoon siirtyvän äidiltä tyttärelle. Sukupuoliroolioidotusten mukaan käyttäytyvä nainen on vastuullinen ja hoivaava, mikä näkyy monella elämän osa-alueella.

KUVA 32. T5 187 Tyttö ja nainen ovat kiinnostuneita kasvien hoidosta.

KUVA 33. P6 82 Nainen hoitaa viherkasveja.

Naissukupuolittuneet ammatit. Naiseen liittyvät ammatit ovat pääosin stereotyyppisiä ja heijastelevat naiselle esitettyä taipumusta huolenpitoon. Tämä näkyy naisen työskennellessä muun muassa vapaaehtois- ja avustustyöntekijänä, opettajana sekä luonnonsuojelun parissa. Aiemmin tuloksissa mainitut, naisiin liitetyt ominaisuudet kuten auttaminen sekä eläimistä, lapsista ja luonnosta huolehtiminen ovat läsnä myös ammateissa. Tätä kautta naisesta välittyy äidillinen kuva: nainen on olemassa muita varten. Poikkeuksena aineistossa esitetään naisen työskentelemässä luonnontieteellisellä alalla meteorologin ja tähtitieteilijän ammatissa. Lisäksi aineistossa on maininta naissukupuolisesta henkilöstä, jonka haaveammatti keksijä: *“Olisi mielenkiintoista olla aikuisena tutkija, joka kehittäisi*

maailmaa mullistavia lääkkeitä tai koneita.” (P6 95). Nämä poikkeukset antavat naiselle tilaa rikkoo hoivaa korostavaa rooliodotusta. Muissa kulttuureissa esitetyt naiseen liitetyt ammatit eroavat länsimaissa esitetyistä ammasteista. Eri kulttuureissa nainen kuvataan työskentelemässä terveydenhuollossa, ompelijana, käsi-työläisenä sekä maataloustyöntekijänä. Lisäksi nainen toimii teenpoimijana, jota vahvistetaan myös tekstin välityksellä: “Teenpoimijat ovat usein naisia.” (T6 185).

KUVA 34. T6 11 Nainen työskentelee opetuslalla, joka on hyvin naisvaltainen ala.

KUVA 35. P6 14 Nainen työskentelee meteorologina.

Kulkuneuvot ja arkinen teknologia. Naisen kulkuneuvona aineistossa toimii polkupyörä tai potkulauta, mutta usein nainen kulkee matkat kävellen. Muissa kulttuureissa nainen ei käytä kulkuneuvoja lainkaan. Täten syntyy vaikutelma, että nainen olisi liian varovainen moottoriajoneuvon kuljettajaksi. Toisaalta se, ettei naista esitetä moottoriajoneuvon kuljettajana, voi johtua siitä, että naisesta

halutaan antaa ympäristötietoinen vaikutelma. Havaintoa vahvistaa pyöräilykuvan yhteydessä oleva kuvateksti *“Kulje lyhyet matkat pyörällä tai käoellen.”* (T5 58). Yleisin naisella käytössä oleva teknologia-aitte on puhelin, joka laitteena on hyvin arkinen. Kun naispuolinen henkilö esitetään koulukontekstissa, käyttää hän myös tablettitietokonetta. Tavallisesti nainen esitetään kotitöihin liittyvien teknologia-aitteiden, kuten jääkaapin tai lieden äärellä. Poikkeuksena aineistossa toimii tyttö, joka käyttää koulussa rakentamaansa aurinkopaneelilla toimivaa kännykänlatauspistettä.

KUVA 36. T6 148 Nainen istumassa auton takapenkillä.

KUVA 37. P6 60 Naiselle yleisin kulkuväline on polkupyörä.

KUVA 38. T6 205 Nainen käyttää puhelinta.

5.3 Sukupuolen heteronormatiivinen esittäminen

Seksuaalisuus liittyy vahvasti identiteettiin ja sukupuoleen eikä niitä voi erottaa toisistaan. Aineistossa on vahvasti läsnä heteronormatiivisuus, jota välitetään etenkin kuvien kautta. Kuvissa esitetään niin heteropareja kuin -perheitäkin. Perhekuvien asetelma aineistossa on aina äiti, isä ja lapset. Heteronormatiivisuutta edustavissa perhekuvissa kaikki henkilöt ovat aina valkoihoisia. Muiden kulttuurien perhekuvissa esitetään ainoastaan äiti ja lapset. Heteronormatiivisista kuvista huolimatta, oppikirjojen teksteissä puhutaan sukupuolen, seksuaalisuuden ja perhemuotojen moninaisuudesta. Kuitenkin kuvaksi on yhtä poikkeusta lukuun ottamatta valittu hetero-oletusta vahvistava kuva.

KUVA 39. P6 44 Oppikirjojen perhekuvat ovat vahvasti heteronormatiivisia.

KUVA 40. T6 214 Sateenkaarilippu symboloi sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä.

Oppikirjoissa käsitellään ihastumista ja seurustelua. Lukijaa ohjataan siihen, että seurustelun kuuluisi olla osa jokaisen elämää ennemmin tai myöhemmin: *“Osa nuorista alkaa seurustella hyvin varhain, toiset taas saattavat löytää ensimmäisen seurustelukumppaninsa vasta aikuisena.”* (P6 45). Oppikirjojen kuvasto antaa hyvin kaupan kuvan seksuaalisuudesta, sillä kuvat ovat poikkeuksetta heteronormatiivisia. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten voi olla vaikeaa samaistua kuvien henkilöihin, koska kuvat eivät tarjoa tarttumapintaa. Representaation puute voi tuottaa ulkopuolisuuden tunteen ja saada vähemmistön edustajan kyseenalaistamaan omaa identiteettiään. Moninainen kuvasto on tärkeää myös heteroksi identifioituville sekä cissukupuolisille, sillä jokaisen tulee tietää ja sitä kautta ymmärtää sukupuolen ja seksuaalisuuden ulottuvuuksia.

KUVA 41. T6 216 Heteronormatiivisuutta noudattava ihastumiseen liittyvä kuva.

Lisääntymistä käsitellään aineistossa hyvin heteronormatiivisesti ja runsaasti. Teksti ja kuvat esittävät miehen ja naisen välisen yhdynnän ainoaksi tavaksi lisääntymistä, vaikka tapoja hankkia lapsi on useita. Oppikirjoissa olisi mahdollisuus kertoa lapsen saamisen vaihtoehtoisista tavoista, kuten keinohedelmöityksestä ja adoptiosta. Biologia on yksi ympäristöopin tiedonala, mutta terveystiedon sisältävänä oppiaineena sen tulisi tarjota vaihtoehtoja yhdynnän kautta tapahtuvalle lisääntymiselle. Lapsen hankinnassa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt rajataan oppikirjojen toimesta ulkopuolelle.

Vaikka oppikirjojen kuvissa sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus ei näy, antaa teksti puolestaan tilaa moninaisuudelle. Tutkimusmatka 6 oppikirjassa on aukeama, jossa selitetään kattavasti sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä sanoja. Oppikirjojen tekstiosioissa luodaan tilaa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöille kertomalla, että *”Seksuaaliset mieltymykset ovat yksilöllisiä. Tunteita voi olla eri tai samaa sukupuolta kohtaan --”* (T6 216). Heteronormatiivisuudesta poikkeava maininta on *”Syntymän jälkeen vauva ja lapsi ovat riippuvaisia vanhempien hoidosta”* (T5 114), sillä lauseessa ei eritellä äitiä ja isää – vanhempana voi toimia kuka tahansa sukupuoleen katsomatta. Tietoisilla kielellisillä valinnoilla voidaan purkaa normeja ja luoda tilaa moninaisuudelle. Kirjan kuvat eivät kuitenkaan anna tilaa moninaisuudelle, vaikka kuvien merkitys voi olla tekstiä tärkeämpi.

5.4 Sukupuolen esittäminen kirjan hahmojen kautta

Pisaran hahmot. Pisara-kirjasarjan ihmishahmoja olivat Veera, Joel, Lotta, Eetu ja Anna sekä eläinhahmot Tikka ja Juju-saukko. Havainnot Pisara-oppikirjojen hahmoista ovat vähäisiä johtuen hahmojen pienestä roolista oppikirjoissa.

Kirjan hahmojen välinen asetelma ei ole sukupuolittunut. Sen sijaan hahmot esitetään aineistossa tasavertaisina ja toimimassa yhdessä monenlaisissa tilanteissa. Eräässä kuvasarjassa (P5 106) niin mies- kuin naispuolinen hahmo esitetään sekä huolimattomana että osaavana. Tasavertaisuus näkyy myös kirjan tietoisuuksissa, joita esitetään yhtä lailla kirjan nais- ja miespuolisten hahmojen kautta.

KUVA 42. P5 106 Turvallisen työskentelyn ohjeet Pisara-sarjan hahmojen kautta.

Turvallisen työskentelyn ohjeet

1 Älä jätä tavaroita lattialle

Lattialla lojuviin tavaroihin voi kompastua helposti, jolloin aineet voivat roiskua muiden päälle.

2 Ole varovainen tulen käsittelyssä

Tuli tarttuu helposti hiuksiin ja vaatteisiin.

3 Liiku rauhallisesti

Törmäys toiseen oppilaaseen voi olla vaarallinen.

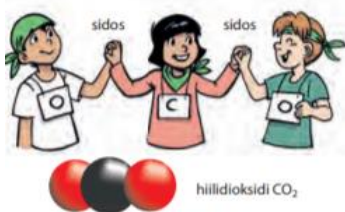
4 Pese lopuksi kädet

Käsien peseminen on välttämätöntä, sillä aineiden käsittelystä ja astioista tarttuu sormiin haitallisia aineita.

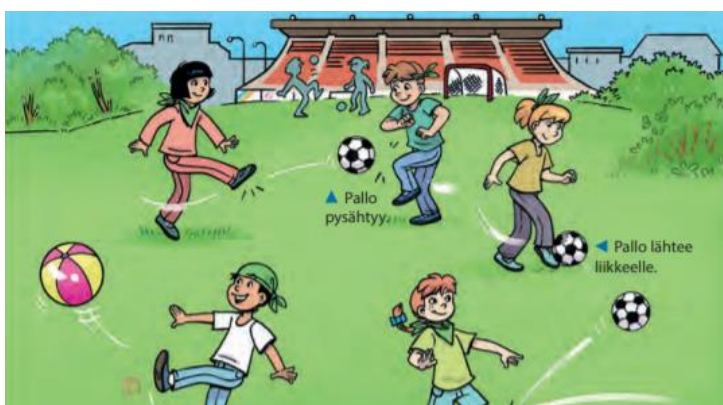
KUVA 43. P5 111 Nais- ja miespuolinen hahmo havainnollistavat yhdessä hiilen palamista.

aineet ennen palamista

aine palamisen jälkeen

KUVA 44. P5 20 Kaikki kirjan ihmishahmot pelaavat jalkapalloa.

Tutkimusmatkan hahmot. Tutkimusmatka-kirjasarjan hahmot Tuuli ja Taito ovat merkittävässä roolissa molemmissa oppikirjoissa. Heidän kauttaan tarkastelemme sukupuolen esittämistä eri näkökulmista. Tuuli ja Taito ovat myös nimensä puolesta selkeät hahmot tarkastella sukupuolen esittämistä.

Taiton ja Tuulin luonteenpiirteet tulevat selkeästi esille kirjan kuvien ja heidän välisensä vuorovaikutuksen kautta. Tuuli esitetään aktiivisena toimijana, mutta hän ei pysty myöskään keskittymään usein olennaiseen asiaan. Tuuli näytetään mokailevana ja hieman tyhmänä, sillä hän ei osaa koskaan vastata Taiton esittämiin kysymyksiin. Taito sen sijaan esitetään viisaana, tietäväisenä ja esimerkillisenä. Hän on tehtäväsuuntautunut ja pystyy keskittymään olennaiseen. Taito onkin usein kertomassa Tuulille, miten asiat ovat tai vaihtoehtoisesti kysyy Tuulilta kysymyksen, johon itse tietää vastauksen. Taiton ilmeet ovat toisinaan ivalisia Tuulia kohtaan. Usein hahmojen asetelma on se, että Taito osaa lähes kaiken, kun Tuuli säheltää taustalla. Muutamassa kuvassa Tuuli osaa asian paremmin kuin Taito, mutta näissä kuvissa ei ole hahmojen välistä keskustelua. Kun Tuuli ja Taito eivät käy vuoropuhelua, heidät esitetään hyvin tasavertaisessa asemassa kuten puutarhatöissä (*esim. T5 192*) tai soutamassa venettä (*T6 77*).

Tuulin ja Taiton asetelma rikkoo osiltaan sukupuolinormeja. Tuuli esitetään naissukupuolelle epätyypillisesti, sillä naisen tulisi olla usein hillitty, rauhallinen ja huolellinen eikä Tuuli vastaa näitä sukupuolirooliodotuksia. Taito taasen esitetään normien vastaisesti huolellisena ja esimerkillisenä, mutta samalla normien mukaisesti viisaana hahmona.

KUVA 45. T5 17 Tuuli on riehakas ja Taito keskittyy itse tekemiseen.

KUVA 46. T5 162 Tuuli on mokannut ja Taito ivailee Tuulille.

KUVA 47. T6 18 Tuuli kysyy ja Taito tietää vastauksen.

KUVA 48. T6 225 Taito kertoo, miten asiat ovat ja Tuuli sanoittaa tietämättömyytään.

KUVA 49. T5 192 Taito ja Tuuli toimivat tasavertaisina.

KUVA 50. T5 213 Taito ja Tuuli tekevät töitä tasavertaisina.

6 POHDINTA

Tämän luvun alussa kertaamme tutkimustehtävän sekä merkittävimmät tulokset. Tämän jälkeen tarkastelemme tuloksia suhteessa aiempaan aihetta koskevaan tutkimukseen ja esittelemme johtopäätöksiä. Lopuksi pohdimme mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

6.1 Tulosten tarkastelu

Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, miten sukupuoli esitetään 5.-6.-luokan oppikirjoissa. Tutkimus toteutettiin laadullisena sisällönanalyysinä. Tutkimus antaa laajan kokonaiskuvan ympäristöopin 5- ja 6.-luokan oppikirjoissa tapahtuvasta sukupuolen esittämisestä. Tutkimus ei kuitenkaan kuvaa sukupuolen esittämistä eri oppiaineiden tai luokka-asteiden oppikirjojen osalta.

Vaikka tutkimusaineistossa esiintyi stereotyyppioita rikkovaa kuvastoa ja tekstiä, tutkimuksesta selvisi, että sukupuoli esitetään ympäristöopin 5- ja 6.-luokan oppikirjoissa pääosin stereotyyppisesti. Tulokset noudattelevat aiempia oppikirjatutkimuksia. Yhtä lailla niin mieheen kuin naiseenkin liitettiin stereotyyppioita noudattelevia rooleja ja ominaisuuksia. Ulkonäöllisistä eroista sukupuolten välillä keskeisimpiä olivat naiseen liitetyt pinkit vaatteet ja asusteet, joita miehellä ei näkynyt. Muutenkin nainen esitettiin pukeutumisensa ja tyyliensä osalta miestä rohkeampana. Toisaalta naiseen liitettiin kiinnostus muotiin, joka osaltaan saattoi vaikuttaa naisen monipuolisempaan ulkonäön representaatioon.

Mies esitettiin oppikirjoissa aktiivisena toimijana, kun taas naisen rooli oli olla passiivisempi sivustakatsoja, joka usein poseerasi kuvissa. Tutkimuksen tulokset noudattelevat Blumbergin (2007) ja Lahelman (1992) tutkimusten tuloksia, joissa nainen nähtiin passiivisena, huolehtivana ja hoivaavana sekä mies hauskojen ja jännittävien asioiden tekijänä. Miehiä ei myöskään tässä tutkimuksessa esitetty hoivaajan roolissa eikä muissa naissukupuolelle stereotyyppisissä rooleissa. Tutkimuksessa nainen esitettiin osoittamassa hellyyttä esimerkiksi lohduttajana,

mitä ei tutkimuksessa esiintynyt lainkaan miessukupuolen kohdalla. Tutkimuksesta selvisi, että kuvien ja kuvatekstien välityksellä luotiin käsitys vastuullisesta naisesta, joka pitää huolta lapsista ja hoitaa kotityöt. Myös puutarhanhoidon esitettiin kuuluvan yksinomaan naissukupuolelle. Nämä tulokset mukailevat Luchtakallion (2016) tutkimuksessa esitettyjä tuloksia, joissa nainen esitettiin puutarhanhoitoon, ruoanlaittoon ja poseeraukseen liittyvissä yhteyksissä.

Tutkimuksessa ammatit olivat sukupuolittuneita, sillä ne jakautuivat selvästi miehelle ja naiselle tyypillisiin ammatteihin. Varsinkin kuvat korostivat ammattien sukupuolittuneisuutta ja etenkin naiseen liitetty hoivaajan rooli heijastui myös ammateissa, joissa nainen esitettiin. Lahelma (1992, 78) korostaa kuvien sekä eri ammattien edustajien haastatteluiden merkitystä, sillä vaikka kirjojen teksti olisikin ammattien osalta sukupuolineutraalia, on kuvilla ja haastatteluilla sukupuolittava vaikutus. Urheilukuvissa esiintyi lähes poikkeuksetta mies ja erityisesti huippu-urheilusta välitettiin kuva ainoastaan miessukupuolen kautta. Nainen esitettiin urheilun parissa vain harvoin, ja näissä tapauksissa nainen oli keskeyttänyt urheilusuorituksen. Urheileva mies kuvattiin usein urheilusuorituksen aikana, joka vahvisti käsitystä miehestä fyysisesti aktiivisena sekä urheilullisena. Teknologian osalta erot sukupuolten välillä eivät olleet niin suuria, mutta vähäiset erot ilmenivät siten, että nainen esitettiin käyttämässä arkisempaa teknologiaa ja mies puolestaan esitettiin haastavien laitteiden ja uudemman teknologian yhteydessä. Tutkimuksessa ilmennyt miessukupuolen esittäminen moottoriajoneuvojen parissa vahvistaa myös Wolfen (1991) tuloksia miessukupuolen vapaa-ajanviettotavoista.

Tutkimuksen tulokset poikkesivat osiltaan Devorin (1989) maskuliinisuuden määritelmästä, sillä tutkimuksessa ei esiintynyt väkivaltaista tai aggressiivista miestä, mutta mies esitettiin paikoitellen itsevarmana ja voimakkaana. Niin tässä kuin Devorin (1989), Hollowsin (2000) ja Nikusen (2001) tutkimuksissa feminiinisyteen yhdistettiin passiivisuus, tunteellisuus ja äidillisyyys, mutta näistä poiketen alistumista ja riippuvuutta ei tässä tutkimuksessa yhdistetty naiseen. Opetushallituksen (2011) selvityksessä miessukupuoli esiintyy oppimateriaaleissa naissukupuolta useammin. Tässä tutkimuksessa ei tarkasteltu sukupuolten

määrällistä jakaumaa, mutta miessukupuolen ensisijaisuus ilmeni kuitenkin siten, että etu- ja sukunimeltä mainittuja mieshenkilöitä esiintyi oppikirjoissa naishenkilöitä enemmän.

Tutkimustuloksissa heteronormatiivisuus oli vahvasti läsnä aiempien tutkimusten tavoin (Lehtonen 1998, 166; Lehtonen 2003, 77–78; Aapola 1999, 345). Vaikka tekstissä annettaisiin tilaa moninaisuudelle, stereotyyppisillä kuvavälillä voidaan rajata tai pahimmassa tapauksessa jopa poistaa moninaisemman tulkinnan mahdollisuus kokonaan. Heteronormatiivisuuden lisäksi tuloksista välittyi kuva tyypillisestä ihmisestä, joka on valkoihoinen, vammaton, ruumiinrakenteeltaan hoikka ja iältään nuori. Kuvien kautta välittyvä ulkonäön representaatio oli kapea, eivätkä vähemmistöt näkyneet oppikirjoissa. Sukupuolen esittäminen kirjan hahmojen kautta oli Pisara-sarjan osalta tasavertaista. Tutkimusmatka-kirjasarjassa Taito ja Tuuli tarjosivat osin selkeitä sukupuolirooleja pois lukien Tuulin riehakkuus, joka rikkoi naiseen kohdistuvaa rooliodotusta. Kirjan hahmojen kautta sukupuoliroolien tietoinen rikkominen olisi mahdollista, koska hahmot esiintyvät oppikirjoissa luokka-asteesta toiseen tullen näin oppilaille tutuksi.

6.2 Johtopäätökset ja jatkotutkimusaiheet

Sukupuolen stereotyyppinen esittäminen on niin tämän tutkimuksen kuin aiempienkin tutkimusten mukaan läsnä koulujen oppikirjoissa. Tämä stereotyyppinen esittäminen välittää oppilaille kuvaa siitä, millainen naisen tai miehen tulee olla, sekä millaisia mahdollisuuksia eri sukupuolilla on. Opetussuunnitelma (2014, 28) velvoittaa opettajaa toteuttamaan opetusta sukupuolitietoisesti sekä kannustamaan oppilasta tekemään valintoja ilman sukupuoliroolin ohjaavaa vaikutusta. Sukupuolitietoisuus tarkoittaa opettajan valmiuksia toimia tilanteissa, joissa esimerkiksi sukupuoleen liitettävät stereotypiat voivat rajata oppilaiden toimintamahdollisuuksia. Sukupuolitietoisuus edellyttää opettajalta myös sitä, että hän pyrkii tietoisesti purkamaan itsestään selviä olettamuksia tytöistä ja pojista kahtena toisilleen vastakkaisena ryhmänä. (Lahelma 2011, 92.)

On jokaisen opettajan vastuulla ottaa selvää sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta ja siihen liittyvästä sanastosta. Ymmärrys moninaisuudesta mahdollistaa erityisesti vähemmistöön kuuluvien oppilaiden inhimillisemmän kohtaamisen sekä haitallisten käytänteiden purkamisen. Sukupuolitietoisuuden saavuttaminen edellyttää Lahelman (2011) mukaan sitä, että opettajankoulutuksessa tarkasteltaisiin sukupuolen käsitettä teoreettisesti. Lisäksi opettajankoulutuksessa tulisi tutustuttaa opiskelijoita sukupuolentutkimukseen sekä kehittämishankkeissa luotuihin toimintatapoihin. Sukupuolitietoisuuden syventämisen ja kyseenalaistamisen tulisi olla pakollinen osa opettajankoulutusta, jotta jokainen opettajaksi valmistuva olisi opinnoissaan tutustunut hänen työtään velvoittavaan tasa-arvolakiin. Tulevia opettajia tulisi Lahelman mukaan haastaa miettimään ja lisäämään ymmärrystä siitä, kuinka sukupuolierojen luominen tapahtuu arkisten toimintatapojen kautta (Lahelma 2011, 94.) Sukupuolitietoisuuden lisääminen opettajankoulutuksessa ja oppilaitoksissa nähdään kuitenkin keskeisenä tavoitteena (Lehtonen 2011, 20).

Sukupuolistereotyyppioiden tietoinen rikkominen oppikirjantekijöiden toimesta voisi mahdollistaa sukupuoleen liittyvien pinttyneiden käsitysten purkamista. Clarke, Marks ja Lykins (2016, 532) havaitsivat tutkimuksessaan, kuinka normatiivisella emotionaalisen käytöksen kuvaamisella oli vaikutusta yksilön itsekäsitykseen empatiasta. Tämä tarkoittaa sitä, että mikäli oppikirjoissa kuvattaisiin esimerkiksi miehet empaattisemmiksi kuin naiset, saattaisi tällä olla itseään toteuttava vaikutus eli miesten kokemus omasta empatiakyvystään saattaisi kohota. Kyseisessä tutkimuksessa tulokset viittaavat siihen, että sukupuoliroolit ohjaavat toimimaan niiden mukaan ja ihminen muokkaa käyttäytymistään vastaamaan ympäristön esiintyviä rooleja. (Clarke ym. 2016, 553.)

Karvonen ja kumppanit (2017) toteavat, että opettajan rooli luokkahuoneen pedagogisena toimijana ja oppimateriaalien käyttöä koskevien päätösten tekijänä on suuri. Samoin oppilaiden rooli oppimateriaalien käyttäjinä ja niiden käyttötilanteisiin osallistuvina toimijoina on merkittävä. Kuitenkin, sekä opettajien että oppilaiden rooli oppimateriaalien käyttäjinä on suurelta osin ohitettu tutkimuk-

nessa. (Karvonen ym. 2017, 51.) Olisikin tärkeää selvittää, miten opettajat hyödyntävät oppikirjoja sekä kuinka oppilaat käyttävät oppikirjoja ja miten oppilaat tulkitsevat oppikirjojen kuvia.

Koska oppimateriaalit vielä tänäkin päivänä sisältävät stereotyyppistä sisältöä, koemme oppimateriaalin kriittisen tarkastelun olevan tärkeää opettajan ammatissa työskenteleville. Mikäli opettaja ei tiedosta ja tunnista oppimateriaalien mahdollisia ongelmakohtia, saattaa hän huomaamattaan tulla vahvistaneeksi haitallisia stereotypioita. Kun opettaja kykenee tunnistamaan oppimateriaalien haasteita, pystyy hän etsimään vaihtoehtoisia materiaaleja rikastaakseen oppikirjojen sisältöjä. Pidämme kuitenkin tärkeänä, että oppikirjojen sukupuolen representaatio on moninaista ja kirjantekijät kehittävät jatkuvasti oppimateriaaleja. Tämä tutkimus tuo esille sen, kuinka oppikirjoissa esitettävä sukupuolen representaatio vaatii edelleen kehittämistä. Yhdeksi keinoksi moninaisuuden lisäämiseksi oppimateriaaleihin ehdotamme, että oppikirjojen tekemiseen osallistuisi entistä moninaisempi joukko eri taustaisia ihmisiä. Oppikirjojen suunnittelussa tulisi erityisesti kiinnittää huomioita kirjan kuvitukseen, sillä kuten Tutkimusmatka -kirjasarjan tekijät ovat todenneet: *”Kuva kertoo monesti enemmän kuin tuhat sanaa.”* (T5 2).

LÄHTEET

- Aapola, S. (1999). *Murrosikä ja sukupuoli: Julkiset ja yksityiset määrittelyt*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Asevelvollisuuslaki 1438/2007. Saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20071438>
- Aslama, M. (2006). Sukupuoli numeroina. Teoksessa A. Mäkelä, L. Puustinen & I. Ruoho (toim.), *Sukupuolishow: Johdatus feministiseen mediatutkimukseen* (s. 47–61). Helsinki: Gaudeamus.
- Blumberg, R. L. (2007). *Gender bias in textbooks: A hidden obstacle on the road to gender equality in education. Paper commissioned for the EFA Global Monitoring Report 2008, Education for All by 2015: will we make it*. UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001555/155509e.pdf>
- Bordo, S. (1993). *Unbearable weight: Feminism, western culture and the body*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Butler, J. (1997). *Excitable speech: a politics of the performative*. London: Routledge.
- Butler, J. (2007). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.
- Cantell, H. (2015). Ympäristöoppi - Ensi askel tieteiden integraatioon. Teoksessa H. Ruuska, M. Löytönen & A. Rutanen (toim.), *Laatua!: Oppimateriaalit muuttuvassa tietoympäristössä* (s. 81–89). Helsinki: Suomen tietokirjailijat. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:bib:me:W00700835800>
- Cantell, H. (2016). Ympäristöoppi globaalin vastuun ja yhdenvertaisuuden edistäjänä. Teoksessa K. Juuti (toim.), *Ympäristöoppia opettamaan* (s. 313–330). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Chisholm L. (2018). Representations of class, race, and gender in textbooks. Teoksessa E. Fuchs, A. Bock (toim.), *The palgrave handbook of textbook studies*

(s. 225–237). New York: Palgrave Macmillan.

https://doi.org/10.1057/978-1-137-53142-1_16

Clarke, K., Cover R. ja Aggleton, P. (2018). Sex and ambivalence: LGBTQ youth negotiating sexual feelings, desires and attractions. *Journal of LGBT Youth*, 15(3), 227–242. <https://doi.org/10.1080/19361653.2018.1469449>

Clarke, M. J., Marks, A. D. G., & Lykins, A. D. (2016). Bridging the gap: The effect of gender normativity on differences in empathy and emotional intelligence. *Journal of Gender Studies*, 25(5), 522–539.

<https://doi.org/10.1080/09589236.2015.1049246>

Coates, L. & Wade, A. (2007). Language and violence: Analysis of four discursive operations. *Journal of Family Violence*, 22(7), 511–522.

<https://doi.org/10.1007/s10896-007-9082-2>

De Lauretis, T., Lauretis, T. d., Koivunen, A., Palin, T. & Sivenius, K. (2004). *Itsepäinen vietti: Kirjoituksia sukupuolesta, elokuvasta ja seksuaalisuudesta*. Tampere: Vastapaino.

Devor, A. H. (1989). *Gender Blending: Confronting the limits of duality*. Bloomington: Indiana University Press.

Elo, S. & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>

Engelberg, M. (2016). *Yleispätevä mies: Suomen kielen geneerinen, piilevä ja kieliopillistuva maskuliinisuus*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-2086-1>

Engelberg, M. (2018). *Miehiä ja naisihmisiä: Suomen kielen seksismi ja sen purkaminen*. Helsinki: Tasa-arvoasiain neuvottelukunta TANE.

Etu- ja sukunimilaki 946/2017. Saatavilla sähköisesti osoitteessa:

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2017/20170946>

Foucault, M., Määttänen, M. & Koivusalo, M. (2010). *Sanat ja asiat: Eräs ihmistieteiden arkeologia*. Helsinki: Gaudeamus.

Fukumura, K., Hyönä, J. & Scholfield, M. (2013). Gender affects semantic competition: The effect of gender in a non-gender-marking language.

- Journal of Experimental Psychology. Learning, Memory, and Cognition*, 39(4), 1012-1021. <https://doi.org/10.1037/a0031215>
- Gallagher, M. (1980). *Unequal opportunities: The case of women and the media*. Paris: Unesco.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Gordon, T. (2004) "Sata pientä sääntöä..." – sukupuoli koulun arjessa. Teoksessa E. Vitikka (toim.), *Koulu – sukupuoli – oppimistulokset* (s.68–83). Helsinki: Opetushallitus.
- Graneheim, U. H., Lindgren, B-M. & Lundman, B. (2017). Methodological challenges in qualitative content analysis: A discussion paper. *Nurse Education Today*, 56, 29–34. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2017.06.002>
- Hakulinen, T., Onwen-Huma, H., Varsa, H., Pulkkinen, P. & Sandt, M. (2017). *Sukupuolten tasa-arvo neuvolan asiakastyössä: Opas vanhempien ja lasten tukemiseen sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3969-1>
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London: SAGE Publications.
- Hall, S., Lehtonen, M. & Löytty, O. (2019). *Mitä on tekeillä?: Esseitä vallasta, uusliberalismista ja monikulttuurisuudesta*. Tampere: Vastapaino.
- Harjunen, H. (2012). Sukupuolittuneen ruumiin muodot ja merkitykset. Teoksessa T. Saresma, L-M. Rossi & T. Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* (s. 241–242). Tampere: Vastapaino.
- Heikkinen, H.L.T., Huttunen, R., Niglas, K. & Tynjälä, P. (2005). Kartta kasvatustieteen maastosta. *Kasvatus: Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja*, 36(5), 340–354. <http://www.urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1383500>
- Hekanaho, L. (2020). *Generic and nonbinary pronouns: Usage, acceptability and attitudes*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6832-0>

- Hellinger, M. & Bußmann, H. (2001). Gender across languages: The linguistic representation of women and men. Teoksessa M. Hellinger, H. Bußmann & M. Hellinger (toim.), *Gender across languages: The linguistic representation of women and men. Volume 1* (s. 2–25). John Benjamins publishing company.
- Helsingin Sanomat. (18.10.2016). *Kouluissa ei pitäisi enää turhaan puhutella ihmisiä tyttöinä ja poikina*. Haettu osoitteesta 21.11.2021
<https://www.hs.fi/nyt/art-2000002925990.html>
- Herkman, J. (2007). *Kriittinen mediakasvatus*. Tampere: Vastapaino.
- Hiidenmaa, P. (2003). *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.
- Hirdman, A. (1996). Veckotidningen och damrummet. Teoksessa K. Becker, J. Ekecrantz, E-L. Frid & T. Olsson (toim.), *Medierummet*. (s. 227–237). Stockholm: Carlssons.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. (2007). *Tutki ja kirjoita* (13. osin uud. laitos.). Helsinki: Tammi.
- Hirvonen, E. (2017). *Sukupuoli alkuopetuksen uskonnon kirjassa*. Kasvatustieteen pro gradu - tutkielma, Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20171193>
- Hoffman, R. M., Hattie, J. A. & Borders, L. D. (2005). Personal definitions of masculinity and femininity as an aspect of gender self-concept. *Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*, 44(1), 66–83.
- Hollows, J. (2000). *Feminism, femininity and popular culture*. Manchester: Manchester University Press.
- Hooks, B. & Kilpeläinen, T. (2020). *Mies tahtoo muuttua: Miehet, maskuliinisuus ja rakkaus*. Tampere: niin & näin.
- Isyyslaki 11/2015. Saatavilla sähköisesti osoitteessa
<https://finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150011>
- Jagose, A. (2000). *Hollywood lesbians. Annmarie Jagose interviews Patricia White about her latest book, Uninvited: Classical Hollywood cinema and lesbian representability*. Haettu 9.11.2021 osoitteesta
<https://www.colorado.edu/gendersarchive1998->

[2013/2000/10/01/hollywood-lesbians-annamarie-jagose-interviews-patricia-white-about-her-latest-book](https://doi.org/10.1080/10571724.2013.788888)

- Jhally, S. (1990). *The codes of advertising: Fetishism and the political economy of meaning in the consumer society*. New York & London: Routledge.
- Jokinen, E. (2005). *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- Juuti, K. (2016). Henkilökohtaisen merkityksen vahvistaminen ympäristöopin opetuksessa. Teoksessa K. Juuti (toim.), *Ympäristöoppia opettamaan* (s. 303–312). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Juvonen, T. (1997). Normatiivisen hyvän harhat. Teoksessa J. Lehtonen, J. Nissinen & M. Socada (toim.), *Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen: Lesbot, homot, bi- ja transihmiset sosiaali- ja terveystalveluiden asiakkaina* (s. 10–17). Helsinki: Edita.
- Juvonen, T. (2016). Irtiottoja sukupuolen luonnollisuudesta. Teoksessa M. Husso & R. Heiskala (toim.), *Sukupuolikysymys* (s. 33–53). Helsinki: Gaudeamus.
- Juvonen, T. (2019). Nimeämisen mahti: Sukupuolta ja seksuaalisuutta kuvaavien termien suhteisuudesta. *SQS: Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti*, 13(1-2), 1–22. <https://doi.org/10.23980/sqs.89126>
- Jääskeläinen, L., Hautakorpi, J., Onwen-Huma, H., Niittymäki, H., Pirttijärvi, A., Lempinen, M., Kajander, V. (2016). *Tasa-arvotyö on taitolaji: Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa*. Helsinki: Opetushallitus.
https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/173318_tasa_arvoty_o_on_taitolaji_0.pdf
- Kaasinen, A. (2016). Rakkauden opettelua ja kehotunnekasvatusta – seksuaalikasvatus alakoulussa. Teoksessa K. Juuti (toim.), *Ympäristöoppia opettamaan* (s. 287–302). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kachel, S., Steffens, M. C. & Niedlich, C. (2016). Traditional masculinity and femininity: Validation of a new scale assessing gender roles. *Frontiers in psychology*, 7, 956. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00956>

- Karvinen, M. & Muhonen, A. (2016). *Opitaan yhdessä!: Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus: opas opettajille*. Setä. https://stopp.fi/wp-content/uploads/2019/11/SukupuolenMoninaisuusOpas_kouluille_2016_NETTI.pdf
- Karvonen, P. (1995). Oppikirjateksti toimintana. Väitöskirja, Helsingin yliopisto, Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karvonen, U., Tainio, L. & Routarinne, S. (2017). Oppia kirjoista. Systemaattinen katsaus suomalaisten perusopetuksen oppimateriaalien tutkimukseen. *Kasvatus & Aika*, 11(4), 39–69. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1817772>
- Kessler, S. J. & McKenna, W. (1978). *Gender: An ethnomethodological approach*. Chicago: University of Chicago Press.
- Koivunen, A. (2006). Queer-feministinen katse elokuvaan. Teoksessa A. Mäkelä, L. Puustinen & I. Ruoho (toim.), *Sukupuolishow: Johdatus feministiseen mediatutkimukseen* (80-106). Helsinki: Gaudeamus.
- Komonen, A. (2020). Biologinen sukupuoli. *Tieteessä tapahtuu*, 38(1), 47–50. <https://journal.fi/tt/article/view/89802>
- Kyrölä, K. (2006). Ruumis, media ja ruumiinkuvat. Teoksessa A. Mäkelä, L. Puustinen & I. Ruoho (toim.), *Sukupuolishow: Johdatus feministiseen mediatutkimukseen* (s. 107–128). Helsinki: Gaudeamus.
- Kärnä, T. *Transsukupuolisuus*. Lääkärikirja Duodecim. Kustannus Oy Duodecim 5.1.2021. Haettu 9.4.2021 osoitteesta <https://www.terveyskirjasto.fi/dlk01195>
- Lahelma, E. (1992). *Sukupuolten eriytyminen peruskoulun opetussuunnitelmassa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Lahelma, E. (2011). Sukupuolitietoisuutta kouluun ja opettajankoulutukseen: TASUKO-hankkeesta eteenpäin. *Kasvatus*, 42(1), 90–95.
- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986/609. Saatavilla sähköisesti <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609>
- Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista 661/2009. Saatavilla sähköisesti osoitteessa <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2009/20090661>

- Lavonen, J., Byman, R., Juuti, K., Meisalo, V. & Uitto, A. (2005). Pupil interest in physics: A survey in Finland. *Nordina: Nordic studies in science education*, 1(2), 72–85. <https://doi.org/10.5617/nordina.486>
- Lehtonen, J. (1997). Seksuaalisuuden ja sukupuolen monimuotoisuus. Teoksessa J. Lehtonen, J. Nissinen & M. Socada (toim.), *Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen: Lesbot, homot, bi- ja transihmiset sosiaali- ja terveystieteiden asiakkaina* (s. 18–31). Helsinki: Edita.
- Lehtonen, J. (1998). Heteroseksuaalisuus oppikirjoissa: Lähtökohtana ei-heteroseksuaalisten nuorten kokemukset. Teoksessa H. Helve (toim.), *Nuorten arki ja muuttuvat rakenteet* (s. 159–191). Helsinki: Suomen Nuorisotutkimusseura.
- Lehtonen, J. (2003). *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa: Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset*. Helsinki: Yliopistopaino: Nuorisotutkimusverkosto.
- Lehtonen, J. (2011). *Sukupuolinäkökulmia tutkimusperustaiseen opettajankoulutukseen*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lempiäinen, K. (2003). *Sosiologian sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.
- Lempiäinen, K. (2007). Sukupuolinen toimija: kysymys olemuksesta, roolista ja tavasta. *Sociologia*, 44(2), 109–120. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1372417>
- Light, K. (2016). *Gender identity: The search for self*. Greenhaven Publishing LLC.
- Luhtakallio, E. (2016). Visuaalinen julkisuus ja sukupuolten representaatio. Teoksessa M. Husso & R. Heiskala (toim.), *Sukupuolikysymys* (s. 84–109). Helsinki: Gaudeamus.
- Mayeda, G. (2009). Who do you think you are? When should the law let you be who you want to be? Teoksessa L. J. Shrage (toim.), *You've Changed: Sex reassignment and personal identity* (s. 194–216). Oxford University Press.
- Mäkelä, A. Puustinen, L. ja Ruoho, I. (2006). Feministisen tutkimuksen näkökulmat. Teoksessa A. Mäkelä, L. Puustinen & I. Ruoho (toim.), *Sukupuolishow: Johdatus feministiseen mediatutkimukseen* (s. 15–44). Helsinki: Gaudeamus.

- Nikunen, M. (2001). Nainen ja henkirikos. "Mies ei halunnut mistään hinnasta luopua vaimostaan". Teoksessa M. Nikunen, T. Gordon, S. Kivimäki & R. Pirinen (toim.), *Nainen, naiseus, naisellisuus* (s. 159-190). Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/urn:isbn:951-44-5469-3>
- Nissinen, J. (2012). Luottamuksen rakentuminen moninaisuutta kunnioittaen. Teoksessa L. Tuovinen, O. Stålström, J. Nissinen & J. Hentilä (toim.), *Saanko olla totta?: Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus* (s. 11-32). Helsinki: Gaudeamus.
- Nousiainen, S. (2020). *Sukupuoleen katsomatta: Kuinka kohdata monimuotoisuus*. Jyväskylä: Atena.
- Ojala, H., Palmu, T., & Saarinen, J. (2009). Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa: feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa H. Ojala, T. Palmu, & J. Saarinen (toim.), *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa* (s. 13-38). Tampere: Vastapaino.
- O’Keeffe, L. (2013). *A framework for textbook analysis*. DOI:10.12785/irclr/020101
- Opetushallitus. (2004). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Helsinki: Opetushallitus. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen-opetussuunnitelman-perusteet_2004.pdf
- Opetushallitus. (2014). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Helsinki: Opetushallitus. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Opetushallitus. (2011). *Tasa-arvo ja sukupuoli oppimateriaaleissa*. Helsinki: Opetushallitus. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/130443_tasa-arvo_ja_sukupuoli_oppimateriaaleissa_0.pdf
- Paasonen, S. (2012). Sukupuoli ja representaatio. Teoksessa T. Saresma, L-M. Rossi & T. Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* (s. 39-55). Tampere: Vastapaino.

- Paechter, C. F. (2007). *Being boys, being girls: Learning masculinities and femininities*. Open University Press.
- Palmu, T. (2003). *Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurissa teksteissä – etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla*. Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia. Helsinki: Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos.
- Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. (2009). *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. (2019). *Uusi diskurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pollard, T.M. & Hyatt, S.B. (1999). *Sex, gender, and health*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613043>
- Rossi, L-M. (2003). *Heterotehdas*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rossi, L-M. (2006). Mainonta sukupuolituotantona. Teoksessa A. Mäkelä, L. Puustinen & I. Ruoho (toim.), *Sukupuolishow: Johdatus feministiseen mediatutkimukseen* (s. 62–79). Helsinki: Gaudeamus.
- Rossi, L-M. (2012). Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin. Teoksessa T. Saresma, L-M. Rossi & T. Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen* (s. 21–38). Tampere: Vastapaino.
- Rubin, G. (1975). The traffic in women: Notes on “political economy” of sex. Teoksessa Rayna R. Reiter (toim.), *Toward and anthropology of women*. (s. 157–210). New York & London: Monthly review press.
- Rusanen, A-L. & Sippola, J. (2012). *”No onko se orava mies vai nainen?”*. Sukupuoli alkuopetuksen matematiikan ja äidinkielen oppikirjoissa. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma, Lapin yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ula-201206271195>
- Seta. (2021). Translaki. Haettu 21.10.2021 osoitteesta <https://seta.fi/ihmisoikeudet/tasa-arvo-ja-yhdenvertaisuus/translaki/>
- Seta. (2021). Sukupuolen moninaisuus. Haettu 9.4.2021 osoitteesta <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/>

- Siivonen, J. (2006). Lohduttava ja piinaava naistenlehti. Teoksessa A. Mäkelä, L. Puustinen & I. Ruoho (toim.), *Sukupuolishow: Johdatus feministiseen mediatutkimukseen* (s. 226–243).
- Sosiaali- ja terveysministeriö. (2008). Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2008 –2011. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201504225555>
- Sosiaali- ja terveysministeriö. (2010). *Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta: Sisältää tausta-aineiston*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3045-2>
- Sosiaali- ja terveysministeriö. (2012). *Selvitys sukupuoli- vähemmistöjen asemasta*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201504224662>
- Sosiaali- ja terveysministeriö. (2015). *Tasa-arvolaki, oppilaitokset ja sukupuolen moninaisuus*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3718-5>
- Sosiaali- ja terveysministeriö. (2020). *Suomi tasa-arvon kärkimaaksi: Hallituksen tasa-arvo-ohjelma 2020–2023*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8363-2>
- Syrjäläinen, E. (1994). Etnografinen opetuksen tutkimus: Kouluetnografia. Teoksessa L. Syrjälä, E. Syrjäläinen, S. Ahonen & S. Saari (toim.), *Laadullisen tutkimuksen työtapoja* (s. 67–112). Helsinki: Kirjayhtymä.
- Tainio, L., Palmu, T. & Ikävalko, E. (2010). Opettaja, oppilas ja koulun sukupuolistunut arki. Teoksessa M. Suortamo, L. Tainio, E. Ikävalko, T. Palmu & S. Tani (toim.), *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa* (s. 13–22). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Tainio, L. & Teräs, T. (2010). *Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa*. Helsinki: Opetushallitus. http://www.oph.fi/julkaisut/2010/sukupuolijäsennys_perusopetuksen_oppikirjoissa

- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (2021). *Sukupuolen moninaisuus*. Haettu 23.10.2021 osoitteesta <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/sukupuolen-moninaisuus>
- Tuchman, G., Daniels, A.K & Benet, J. (1978). *Heart and home. Images of women in the mass media*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Töyry, M. (2006). Käytösoppaasta naistenlehteen. Teoksessa A. Mäkelä, L. Puustinen & I. Ruoho (toim.), *Sukupuolishow: Johdatus feministiseen mediatutkimukseen* (s. 207–225). Helsinki: Gaudeamus.
- Uitto, A., Juuti, K., Lavonen, J. & Meisalo, V. (2006). Students' interest in biology and their out-of-school experiences. *Journal of Biological Education*, 40(3), 124–129. <https://doi.org/10.1080/00219266.2006.9656029>
- Uusikylä, K. & Atjonen, P. (2005). *Didaktiikan perusteet*. Helsinki: WSOY.
- Vaismoradi, M., Turunen, H. & Bondas, T. (2013). Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study. *Nursing & Health Sciences*, 15(3), 398–405. <https://doi.org/10.1111/nhs.12048>
- Venäläinen, S. (2013). Väkivallan sukupuoli iltapäivälehdissä. *Media & viestintä: kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen lehti*, 36(3–4), 23–39.
- Vesa, S. (2018). *Sukupuolten tasa-arvo historian oppikirjoissa*. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018050319341>
- Vuori, J. (2021). Laadullinen sisällönanalyysi. Teoksessa J. Vuori (toim.), *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. Haettu 29.7.2021 osoitteesta <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/>
- Väisänen, M. (11.02.2014). Nimeämisen sateenkaareva ihanuus. Haettu 10.9.2021 osoitteesta <https://seta.fi/2014/02/11/nimeamisen-sateenkaareva-ihanuus/>
- Weninger, C. (2018). Textbook analysis. Teoksessa C.A. Chapelle (toim.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Hoboken, NJ: Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal1489>

- WHO. (2006). *Defining sexual health - Report of a technical consultation on sexual health 28–31 January 2002, Geneva*. Geneva: World Health Organization.
http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/defining_sexual_health.pdf
- Wolf, N. (1991). *The beauty myth: How images of beauty are used against women*. London: Vintage.
- YLE. (6.1.2021). Huomasitko? Kamala Harris kertoo Instagramissa olevansa "she" – somevaikuttaja Mona Bling selittää, mistä uudessa ilmiössä on kyse. Haettu 6.10.2021 osoitteesta <https://yle.fi/uutiset/3-11725654>
- YLE. (12.1.2021). "Koulun rakenteet ovat jämähtäneet": nuoret opettajat arvostelevat ikuista tyttö–poika-jakoa, myös opetussuunnitelma vaatii muutosta. Haettu 10.4.2021 osoitteesta <https://yle.fi/uutiset/3-11706262>

LIITTEET

Liite 1. Aineistolähteet

Arjanne, S., Heinonen, M., Jortikka, S., Kohtamäki, J., Korhonen, M., Kuusela, O. & Laine, A. (2017). Tutkimusmatka: Ympäristöoppi 6. (4. - 5. painos). Helsinki: Otava.

Cantell, H., Jutila, H., Laiho, H., Lavonen, J., Pekkala, E. & Saari, H. (2016).
Pisara 5, Ympäristöoppi (1. painos). Helsinki: Sanoma Pro Oy.

Cantell, H., Jutila, H., Laiho, H., Lavonen, J., Pekkala, E. & Saari, H. (2017).
Pisara 6, Ympäristöoppi (1. painos). Helsinki: Sanoma Pro Oy.

Heinonen, M., Jortikka, S., Kohtamäki, J., Korhonen, M., Kuusela, O., Laine, A.,
Nyberg, T. & Palosaari, M. (2015). Tutkimusmatka: Ympäristöoppi 5. (1. -
6. painos). Helsinki: Otava.

Liite 2. Kuvalähteet

KUVA 1. P6 3 Tuuli Hypén

KUVA 2. T6 114 Väinö Heinonen

KUVA 3. T6 212. 42.1 iStock

KUVA 4. T6 216. 43.2 Shutterstock

KUVA 5. T6 156. 30.4a iStock

KUVA 6. T6 211. 41TT.1 iStock

KUVA 7. T5 69 15.2 MVphotos

KUVA 8. P6 16 Alamy /MVphotos

KUVA 9. P6 42 Mostphotos

KUVA 10. P5 29 Tuuli Hypén

KUVA 11. T5 136 32.1 Lehtikuva

KUVA 12. T5 86 20.1 All Over Press

KUVA 13. T6 43 7.6b Laine, Timo

KUVA 14. P6 86 Martti Kainulainen / Lehtikuva

KUVA 15. T6 148 29.5 iStock

KUVA 16. P6 21 Arun Sankar /AFP / Lehtikuva

KUVA 17. P6 88 Global Warming Images / Alamy Stock Photo / MVphotos

KUVA 18. T6 159 31.3 Norway MFA / Espen Røst

KUVA 19. T5 77 17.2 iStock

KUVA 20. P6 92 Jalag - Beauty / MVphotos

KUVA 21. P6 46 ylh. vas. highwaystarz / Fotolia; ylh. oik. Scott Griessel / Mostphotos; kesk. vas. Mikko Stig / Lehtikuva; kesk. oik. Marja Airio / Lehtikuva; alh. vas. Conny Sjöström / Mostphotos; alh. oik. Sanoma Pro Oy

KUVA 22. P5 120 Elonore H /Fotolia

KUVA 23. P6 80 Shmel / Fotolia

KUVA 24. T6 69 12.6 iStock

KUVA 25. T5 111 26.5 iStock

KUVA 26. P6 10 Nina Tuittu

KUVA 27. T6 220 44.1 iStock

KUVA 28. T5 88 20.4 Shutterstock

KUVA 29. P5 102 AFP / MVphotos
KUVA 30. T6 217 43.3 Shutterstock
KUVA 31. P6 42 Elena Elisseeva / Mostphotos
KUVA 32. T5 187 41.7 iStock
KUVA 33. P6 82 Tuuli Hypén
KUVA 34. T6 11 TT1 iStock
KUVA 35. P6 14 Anne Borgström
KUVA 36. T6 148 29.4 iStock
KUVA 37. P6 60 kosmos111/Fotolia
KUVA 38. T6 205 40.2 iStock
KUVA 39. P6 44 Tero Sivula / Lehtikuva
KUVA 40. T6 214 42.6 iStock
KUVA 41. T6 216 43.1 iStock
KUVA 42. P5 106 Tuuli Hypén
KUVA 43. P5 111 Tuuli Hypén
KUVA 44. P5 20 Tuuli Hypén
KUVA 45. T5 17 Väinö Heinonen
KUVA 46. T5 162 Väinö Heinonen
KUVA 47. T6 18 Väinö Heinonen
KUVA 48. T6 225 Väinö Heinonen
KUVA 49. T5 192 Väinö Heinonen
KUVA 50. T5 213 Väinö Heinonen